

DE PERIODE 1869 TOT 1923

Pouwlina van Bijlevelt, een levensbeschrijving (1)

Tot 1976 stond in Vleuten huize Alenvelt, een buitenplaats die lag aan de Utrechtseweg (later de Hindersteinlaan) vlak bij de Vleutense Tol. De familie Van Bijlevelt, die behoorde tot de elite van Vleuten, bewoonde dit buiten en bezat veel grond daaromheen. Dit artikel hoopt een nieuw licht te werpen op het leven van de laatste telg uit deze familie, Pouwlina van Bijlevelt. Zij is in Vleuten vooral bekend als de vrouw van "de Turk" en leefde in haar laatste jaren zeer teruggetrokken op de bovenverdieping van dat grote herenhuis. Veel Vleutenaren weten dat "de Turk", Hassan Tahsine, geen echte Turk was, maar een Albanees. Dat Pouwlina al een heel leven achter zich had, waarin ze veel reisde; dat ze eerder was getrouwd met een "echte" Turk is bij minder mensen bekend. Wie was deze vrouw en wat waren haar drijfveren? In een poging daar een antwoord op te vinden, heb ik het Van Bijleveltarchief, dat in Het Utrechts Archief bewaard wordt, geraadpleegd en veel gesprekken gevoerd met mensen die Pouwlina of "de Turk" gekend hebben. De heer K.B. Nanning heeft 12 jaar geleden ook al gesprekken gevoerd. Deze gesprekken zijn op bandjes vastgelegd en deze heb ik mogen beluisteren. Verder heb ik allerlei stukken bestudeerd die ik heb mogen ontvangen. Het zal duidelijk zijn dat deze informatie altijd hiaten blijft houden. Zo is er weinig bekend over de vroegste levensjaren van Pouwlina, gewoon omdat er uit die tijd geen stukken zijn bewaard en er geen ooggetuigen meer in leven zijn. Verder zullen wij bij bepaalde beslissingen van Pouwlina altijd in het duister blijven tasten over haar motieven omdat zij ze niet aan het papier heeft toevertrouwd. Dit eerste deel zal vooral gaan over haar jeugd, haar reizen, haar eerste huwelijk en haar vlucht uit Constantinopel met haar tweede man.¹

KORT GENEALOGISCH OVERZICHT

Pouwlina (of Paulina) Petronella Johanna Odilia van Bijlevelt was de laatste telg uit de familie van Bijlevelt die afstamt van Willem Dircksz van Bijlevelt, brouwer te Vleuten. Deze brouwer wordt voor het eerst genoemd in een transportakte van 1662. De brouwerij stond in het dorp tussen de Heerenwech (huidige Dorpsstraat) en de Vleutense Wetering. Willem Dircksz bleef land kopen, meestal percelen van één tot drie morgen, die aan elkaar grensden en dicht bij het dorp lagen. Sommige kocht hij als boomgaard, andere maakte hij tot boomgaard en deze gronden werden, tot de uitbreiding van het dorp Vleuten in de jaren 60 van de 20ste eeuw als boomgaard gebruikt. Willem werd schepen te Vleuten en vermoedelijk ook lid van de Onze Lieve Vrouwe Broederschap. Zijn mannelijke nakomelingen brachten het in de 19e eeuw tot schout, wethouder en burgemeester van Vleuten. Dit ging gepaard met een toename van het familiebezit. De grootste aanwinst voor de familie werd verkregen door het huwelijk van Willems zoon Dirk met Christina van Eck. Hierdoor kwam, na de dood van Cornelis van Royen, Christina's halfbroer, de hofstede Hinderstein in de familie. Deze hofstede, met 54 morgen land, grensde aan de boomgaarden van Willem Dircksz en werd de kern van het familiebezit. De naam werd in de 18e eeuw gewijzigd in Alenvelt, terwijl de naam Hinderstein overging op de toenmalige herberg de Swaan, die Johannes van Bijlevelt in 1756 gekocht had. Ook deze herberg grensde aan het andere bezit en door verdere aankopen van land werden de Van Bijlevelts tenslotte eigenaren van bijna al het land tussen de Vleutense Wetering, de Kantonnaleweg, de Thematerweg en de Groeneweg (huidige Schoolstraat). Door aankoop en vererving verkreeg de familie ook bezittingen buiten het hierboven beschreven gebied. Een van de belangrijkste is de hofstede Puntenburg, waarvan de meeste landerijen oorspronkelijk komen uit de nalatenschap van Dr. Jan van Nes. Verder zijn er bezittingen in naburige gemeenten.² Willem Dircksz had twee zonen, Dirk en Hendrik, die beide brouwer waren, de eerste in Utrecht en de tweede in Vleuten. Dirks zoon Hendrik werd ook brouwer te Utrecht maar met hem schijnt de tak van Dirk te zijn uitgestorven. In de 19e eeuw splitste de tak van Hendrik zich in twee takken. De brouwerij ging toen over op Johannes Hendrikus Josephus, jongste zoon van Willem Hendrik van Bijlevelt. De

oudste zoon, Paulus Martinus, had veel openbare functies. Ook was hij een tijd lang eigenaar van huis de Ham (1811-1820). Zijn zoon, Simon Petrus Wilhelmus Henricus van Bijlevelt (geboren te Vleuten op 19-01-1816 en overleden te Vleuten op 18-10-1895) studeerde rechten of medicijnen, maar voltooide deze studie waarschijnlijk nooit. Zijn naam komt namelijk niet voor in enig examenregister. Na de dood van zijn vader, in 1841, vestigde hij zich voorgoed in Vleuten. Hij werd lid van de gemeenteraad, later wethouder en deed zelfs een poging om burgemeester te worden, een functie die wel een tijd lang bekleed werd door zijn neef Gerardus Johannes Hendrikus van Bijlevelt. Door deze rivaliteit waren de families gebrouilleerd; een situatie die bleef doorwer-

Pasfoto van Pouwlina van Bijlevelt. Collectie A.M. Sprong, Vleuten.

ken tot in het leven van Pouwlina. Van 13 juli 1837 tot aan zijn dood was Simon procurator van de Onze Lieve Vrouwe Broederschap te Vleuten. Hij trouwde buiten gemeenschap van goederen op 25 november 1868 in Vleuten op 52-jarige leeftijd met de 32-jarige Elisabeth Bernardina le Brun (geboren op 06-11-1836 en overleden te Vleuten op 06-09-1908). Zij was de dochter van de arts Johannes Josephus le Brun en een volle nicht van de kunstschilder Gijsbertus Craeyvanger, een in zijn tijd beroemd schilder. Uit dit huwelijk werd op 28 oktober 1869 een dochter geboren, Pouwlina Petronella Johanna Odilia (zelf schreef zij vaak Paulina, haar moeder noemde haar Lina of kortweg Lien). Zij kreeg nog een jongere broer, Paulus Joannes Josephus Martinus van Bijlevelt (geboren te Vleuten op 15-09-1871 en overleden te Vleuten op 14-08-1893).³ Dokter J.J. le Brun en zijn dochter Elisabeth verkochten op 24 juni 1872 een stuk grond aan de gemeente Vleuten ten behoeve van de bouw van het gemeentehuis. Door deze verkoop zullen ze misschien veel aanzien hebben gehad in de gemeente.

KASTEEL DE HAM

De familie Van Bijlevelt bewoonde huize Alenvelt. In oorsprong stond dit huis als stenen voorhuis voor een hofstede en vormde daar één geheel mee. In de hofstede, die met riet gedekt was, brak op 8 april 1869 brand uit waardoor de boerenwoning en de veestalling flinke schade opliepen. Het voorhuis, dat een pannendak had, werd waarschijnlijk goeddeels gespaard. De boerderij werd daarna verplaatst en tussen 1869 en 1871 als Klein Alenvelt weer opgebouwd. Deze boerderij bestaat nog steeds en ligt aan de Hindersteinlaan ten zuiden van de rotonde bij de Tol. Na de brand week de familie tijdelijk uit naar kasteel de Ham. Dit kasteel was toen niet meer in bezit van de vader van Simon

Portret van Elisabeth Bernardina van Bijlevelt-le Brun geschilderd door Gijsbertus Craeyvanger in 1878. Collectie J.A.M. Bijvoet, Overveen.

Petrus. In 1869 was het eigendom van Mr. Willem Jan Royaards, die het waarschijnlijk aan de familie Van Bijlevelt verhuurde. In de periode dat de familie er woonde, schilderde oom Gijsbertus Craeyvanger een schilderij van zijn nicht Elisabeth van Bijlevelt-le Brun met op de achtergrond de Hamtoren.

Pouwlina en haar jongere broer Paul zijn naar alle waarschijnlijkheid op kasteel de Ham geboren. De familie woonde er blijkbaar goed naar haar zin want huize Alenvelt werd pas weer in 1883 opgebouwd op de plaats waar de boerderij had gestaan. Het werd het huis zoals velen het nog gekend hebben: het grote herenhuis met de hardstenen trap ervoor, een balkonnetje op de eerste verdieping en de zijanten en achterkant lichtgeel gestuct. De vader van Pouwlina had, zoals gezegd, een slechte relatie met zijn familie. Waarschijnlijk lag hieraan ten grondslag dat hij het, met al zijn bezittingen, slechts tot wethouder schopte, terwijl familieleden uit de andere tak burgemeester werden, pastoor of zelfs monseigneur. Alleen met achterneef Henri had de familie goed contact. Deze was kapelaan in Vianen, later in Hoonhorst, en Hoogland, vervolgens pastoor in Lattrop en 't Goy en tenslotte emeritus pastoor in Apeldoorn. Uit de brieven die Pouwlina hem schreef blijkt haar bewondering voor deze achterneef die ze met "neef" aansprak.

SCHOOL

Van de vroegste periode van het leven van Pouwlina is nauwelijks iets bekend. Zo weten we bijvoorbeeld niet welke scholen ze bezocht, maar ik neem aan dat ze naar de openbare lagere school in Vleuten ging in het schoolhuis dat ten noorden van de kerk aan het kerkplein stond, aangezien er nog geen katholieke school was. Dit gebouw stamde uit de 17e eeuw en werd in 1866 met één lokaal uitgebreid. Pas in 1906 werd dit schoolhuis vervangen door de nieuwe openbare lagere school aan de Groeneweg (thans nog gebouw de Schakel aan de huidige Schoolstraat). Het schoolhuis werd toen de School met de Bijbel, die later werd vervangen door de Torenpleinschool. Over Pouwlina's vervolgopleiding is helaas ook niets bekend, behalve dat haar moeder haar tijdens haar latere buitenlandse reizen wel eens schreef hoe goed haar lessen in buitenlandse talen nu van pas kwamen. Ik weet uit de stukken dat ze Engelse les kreeg en dat ze vloeiend Frans sprak. Ook had ze kennis van het Italiaans want op een van haar reizen is ze in Venetië geweest en heeft ze

een compleet stuk in het Italiaans overgeschreven uit een traktaat van 1541 dat handelt over de zaak van de Turken.

KERK

De ouders van Pouwlina waren streng rooms-katholiek. In de periode dat ze op kasteel de Ham woonden, zaten ze dicht bij de kerk op 't Hoog. Toen ze terug waren in huize Alenvelt moet 't Hoog hen wel erg ver geleken hebben. De kerk was trouwens al jaren te klein en vroeg om uitbreiding. Bovendien lag hij nogal afgelegen en had alle kenmerken van een schuilkerk. In 1882 begon het kerkbestuur serieus te zoeken naar een geschikte plaats voor een nieuwe kerk. Pastoor Theodorus de Klaver had het liefst gezien dat de kerk dicht bij de dorpskern werd gebouwd maar daar was geen grond voorhanden. Na veel discussie over wel of niet aankopen van bepaalde gronden werd het kerkbestuur op 23 mei 1884 verblijd met de schenking door Pouwlina's vader van ruim één hectare grond, genaamd "de Erfpacht". Dit stuk lag bij het dorp tegen het bos bij huize Alenvelt aan. Vermoedelijk wilde hij niet achterblijven bij zijn vrouw en schoonvader die eerder grond aan de gemeente verkochten. Zoals zijn vrouw aanzien verworven had bij de gemeente, kreeg hij hiermee aanzien en invloed bij de kerk, een ander machtig instituut in het dorp. Op deze "Erfpacht" werden de nieuwe rooms-katholieke kerk gebouwd en de pastorie. Ook het kerkhof kreeg hier een plaats. De familie ontving in ruil daarvoor eeuwigdurende rechten op een grafkelder op het kerkhof en een familiebank met acht plaatsen rechts vooraan in de kerk waarvoor ze halfjaarlijks maar voor vier plaatsen betaalden. In 1914 bijvoorbeeld bedroeg de huur voor een half jaar 23 gulden. De bank was aan de bovenkant bekleed met geel pluche voor de armen en de ook de knielbankjes waren van dezelfde stof voorzien. Er waren losse kusentjes om op te zitten. Er zaten deurtjes aan de zijkanten die op slot konden. (Deze bank komt in deel 2 nog terug en is dan de oorzaak van veel ellende!) Tussen het kerkhof en het bos van Alenvelt stond een houten hek dat aan de familie toegang tot het kerkhof verschafte. Pouwlina en haar broer Paul schonken, waarschijnlijk in 1888, de glas-in-loodramen achter het hoogaltaar en in de zijbeuk. In 1892 werden de geschilderde kruiswegstaties, die in 1852 door de familie Van Bijlevelt waren geschonken, door het kerkbestuur vervangen door op koper gegraveerde en geëmailleerde staties.

De familie Van Bijlevelt schijnt per koets naar de kerk te zijn gaan. Dit was waarschijnlijk een gewoonte die ze hadden overgehouden uit de tijd dat ze helemaal naar 't Hoog moesten. Als grootgrondbezitters en schenkers van de grond voor de kerk hoorden ze ongetwijfeld tot de elite van het dorp en konden ze de 100 meter natuurlijk niet gaan lopen. Dat paste niet bij hun status. Oud-koster Piet Boeijen herinnert zich dat bij hem thuis in de schuur een speciale paardenbox met ruif en voederbak was afgetimmerd voor het paard van de familie Van Bijlevelt. De overige paarden werden kriskras door de schuur gestald. In de werkplaats van zijn vader, Henk Boeijen, zaten enorme deuren waardoor vroeger waarschijnlijk de koets naar binnen werd gereden. Toen Piet in 1928 in het kostersthuys kwam wonen, werden de box en deuren al heel lang niet meer gebruikt. De reden hiervoor was dat Pouwlina inmiddels niet meer in de kerk kwam. Hierover later meer.

ROOIE PAULIEN

Toen in 1958 het familiearchief van de familie Van Bijlevelt aan het Utrechts Archief in bewaring werd gegeven, maakte mevrouw E.P. de Booij een inventaris van de stukken. Om een beeld te krijgen van de laatste telg uit deze familie, Pouwlina, had zij een gesprek met de heer G.T. van Dijk uit de Dorpsstraat, gemeenteontvanger, die de familie

jarenlang van dichtbij had gekend. Deze meneer Van Dijk noemde Pouwlina een lelijk meisje. Dat zal beslist kloppen want uit gesprekken die ik met bewoners van Vleuten had, kwam steeds naar voren dat Pouwlina niet knap was en bovendien vuurrood haar had. "Rooie Paulien" werd ze in de volksmond genoemd. Een scheldnaam die misschien nog stamde uit haar schooltijd. Mevrouw De Booij had ook een gesprek met pastoor Beutener die vertelde dat bekend was dat Pouwlina samen met haar ouders in de kerk kwam. Ze kwam dan heel zelfbewust en trots over. Een keer maakte ze halverwege rechtsomkeer en liep demonstratief de kerk weer uit. Wanneer dit precies heeft plaatsgevonden is mij niet duidelijk geworden. Het moet een schokkende gebeurtenis geweest zijn voor zo'n aartskatholieke familie. Hoe de verhoudingen met haar ouders precies waren, is uit de stukken niet helemaal op te maken. Volgens een ver familielid van Pouwlina, dat ik gesproken heb, was zij dol op haar vader. Er is ook een ongedateerd fragment van een brief bewaard gebleven dat waarschijnlijk van Pouwlina's hand is en dat ze heeft geschreven ter gelegenheid van de verjaardag van haar vader. Ze schreef hierin het volgende:

"Teeder beminde papa, Van harte gefeliciteerd beste pa, op dezen dag. Geve de goede God u een lang en gelukkig leven hier op aarde in het bezit van onze geliefde ma en uwe dierbare kinderen. O! ja wij hopen het en daarvoor heb ik reeds vurig gebeden en zal dit ook blijven doen; want een goeden papa en eene lieve mama te bezitten is toch maar alles. En ook wensch ik u nog geliefde pa eens den hemel tot loon uwen zorgen en moeiten, die u voor ons hebt gehad." Hieruit spreekt toch oprechte genegenheid en eerbied voor haar reeds bejaarde vader.

OVERLIJDEN BROER EN VADER

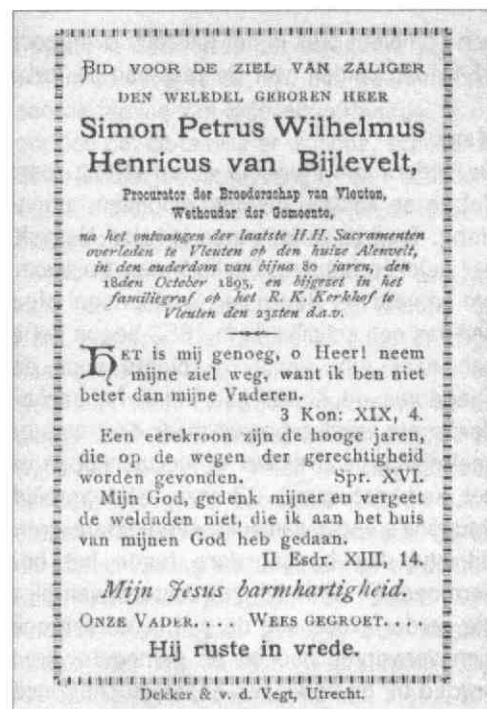
Over de jongere broer van Pouwlina is eigenlijk niets bekend. In het archief zijn alleen de oproepen voor de nationale Militie bewaard gebleven uit 1890. Paul heeft waarschijnlijk zelf zijn militaire dienstplicht vervuld want er zijn geen stukken waaruit blijkt dat een ander zijn plaats innam, zoals dat vaak gebeurde met jongens van goede komaf. Op 14 augustus 1893 overleed Paul, 21 jaar oud, voorzien van de H.H. Sacramenten der stervenden op huize Alenvelt. Hij werd op 18 augustus bijgezet in het familiegraf te Vleuten. De reden voor dit vroege overlijden blijft duister. Ook uit de brief die Pouwlina's vader stuurde naar zijn achterneef Henricus Bernardus Gerardus van Bijlevelt, die toen kapelaan

was in Vianen, wordt niets duidelijk. Hij schreef namelijk dit: "Wel Eerwaarde Heer en Neef! Ik voel mij verplicht U mijnen hartelijken dank te betuigen voor de laatste eer mijnen dierbaren zoon aangedaan bij den uitvaart op den 18 dezer en beveel de ziel van den jeugdige overledene in Uw Godvruchtige gebeden aan." Op 3 november 1893 stuurde de pastoor De Klaver ook een brief naar neef Henri naar aanleiding van de verjaardag van Pouwlina's moeder op 6 november: "Het geen ik hier schrijf is niet officieel, maar ik weet zeker dat het mevrouw van Bijlevelt zeer aangenaam zal zijn – en zij er een beetje op rekent u op haar verjaardag op Alenvelt te zien. Er is geen diner of zoo iets – natuurlijk wegens den rouw. Kom dus maandag voormiddag, of op zijn allerlaatst met den trein van 4 uur hier, dan kunt ge 's avonds een paar uren naar Alenvelt gaan. Met veel groeten, ook van Phons." Blijkbaar had de neef een goed contact met de pastoor van Vleuten en diens kapelaan, dat hij er werd uitgenodigd op de pastorie te blijven eten om 's avonds even op visite te kunnen gaan bij zijn familie.

Twee jaar later, om precies te zijn op 18 oktober 1895, overleed op huize Alenvelt Pouwlina's vader, Simon Petrus, in de ouderdom van bijna 80 jaar. Hij was ziek zoals blijkt uit de brief die Pouwlina vlak voor zijn dood op 16 oktober aan haar neef Henri schreef: "Geachte neef, Hedennacht is de toestand van mijnen dierbare Vader verergerd. Een nieuwen en heviger aanval, ontnam Z.Edele het bewustzijn, zoodat er weinig kans op herstel zal zijn. Mag ik U Eerw. een vurig gebedje voor Z.Edele welzijn verzoeken." Na zijn overlijden schreef zij Henri het volgende: "Eerwaarde neef, Heden namens mijne Moeder moet ik U het overlijden van mijne Dierbare Vader melden. Vrijdagmiddag kwartier voor 5 verwisselde D.Ed. het tijdelijke met het eeuwige. Nu is mij de taak opgedragen U Eerw. te verzoeken mijn overleden Vader de eer te bewijzen op Z Ed. uitvaart a.s. woensdag te willen assisteren (...) en vervolgens den dag op Alenvelt door te brengen." Ook Simon van Bijlevelt was voorzien van de laatste sacramenten en werd bijgezet in het familiegraf. Hoe Pouwlina en haar moeder deze twee droevige gebeurtenissen verwerkten wordt niet duidelijk. Zeker is dat Pouwlina vanaf dat moment erfgename is van de helft van de nalatenschap zoals blijkt uit de "Blaffert van de goederen van Pouwlina P.J.O. van Bijlevelt 1897-1909". De verdeling is als volgt gemaakt: de moeder van Pouwlina erfde Huize Alenvelt met omringende gronden, Hofstede Klein Alenvelt, (gepacht door familie Van der Gugten), de Tol (gehuurd door de familie Jansen) en de panden in het dorp Vleuten waaronder de Brouwerij en naastgelegen huizen. Pouwlina erfde de overige hofsteden namelijk: Puntenburg (gepacht door H. Ebskamp), Hinderstein (gepacht door Jan Vermeulen), een hofstede in Ockhuizen (nr. 22) (gepacht door Kobus Jansen), de hoveniersplaats Goed ten Hoeven in gemeente Lauwerecht te Utrecht, de Warmoezeniersplaats de Witte Hof aan de Draaiweg te Utrecht, een huis aan de Kromme Nieuwe Gracht, een huis achter het Stadhuis te Utrecht, een weiland in Vleuterweide en de Paddenaar of Aagjesboomgaard aan de Dorpsstraat te Vleuten (op deze plek staan thans de Willibrordschool en het winkelcentrum). Als eigenares was ze voortaan ook belast met het beheer over deze boerderijen en gronden, moest ze vermogensbelasting betalen en had ze stemrecht in de raden van diverse waterschappen.

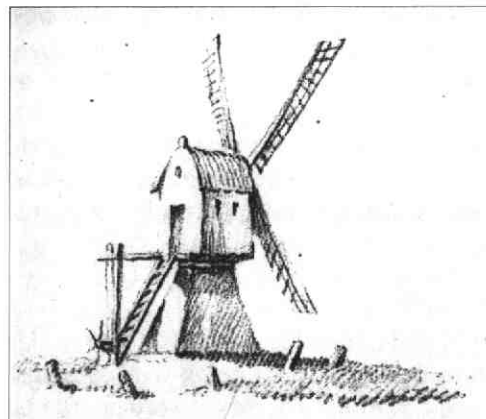
SCHILDERLES

Pouwlina bleef dus alleen met haar moeder achter op huize Alenvelt. Was ze verwickeld in amoureuze relaties? Volgens sommige Vleutenaren wilde ze graag aan de man. De heer Van Dijk vertelde dat ze verliefd zou zijn geweest op één van de jongens van de familie Bosch van Amelisseweerd, die haar niet wilde hebben omdat ze zo lelijk was. Verder wordt verteld dat ze toenadering zocht tot de familie Van Zuylen-van Nijeveld van de Haar. Ze moet belangstelling hebben gehad

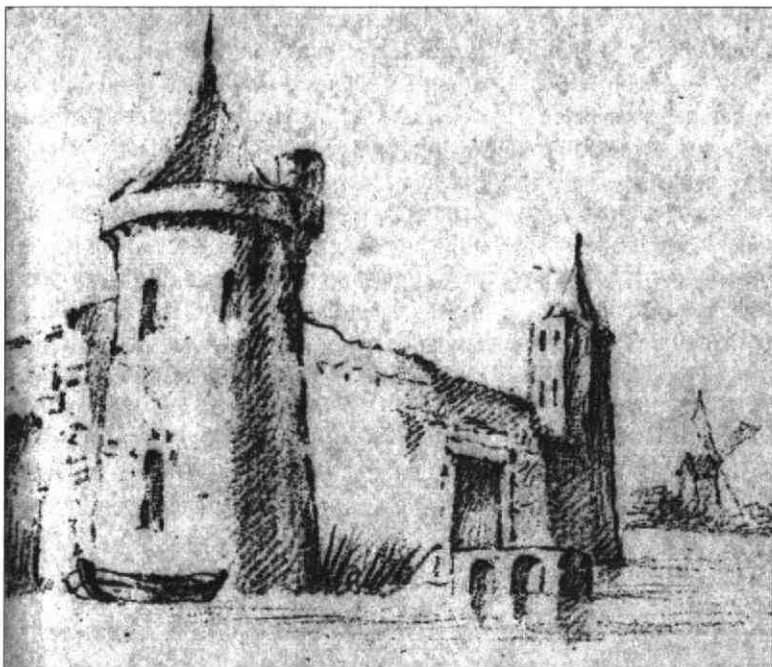

Bidprentje van Simon Petrus Wilhelmus Henricus van Bijlevelt.

voor de jongste zoon van Etienne, Egmond. Ze probeerde wel eens een bezoek af te leggen op het kasteel als de baron aanwezig was. In vol ornaat toog ze naar kasteel de Haar in de koets, maar dan kwam het voor dat ze haar niet toelieten en ze onverrichter zake huiswaarts kon keren. Ze had enig talent voor tekenen en schilderen en kreeg les van Anthonij Grolman, een Utrechtse kunstschilder die bekendheid genoot vanwege zijn impressionistische stijl. In een correspondentie die loopt van 1898 tot 1902 is er voortdurend sprake van lessen op Alenvelt en af en toe in het atelier van Grolman aan de Begijnkade 16 in Utrecht. Het buiten schilderen werd ook beoefend zoals blijkt uit de brief van Grolman, gedateerd 18 augustus 1900: "Als het zoo warm blijft, zouden wij dan maandag niet eens met het bootje de vaart naar den Eng opgaan?" Er is een map met tekeningen in een wat

Tekening van de Haarmolen door Pouwlina van Bijlevelt ca. 1898, HUA.

Tekening van de ruïne van kasteel De Haar door Pouwlina van Bijlevelt ca. 1898, HUA.

onbeholpen stijl van haar bewaard gebleven. Ze oefende een boerderijtje of molentje soms vier keer achter elkaar maar van enige vooruitgang was niet echt sprake.

Ook was Pouwlina lid van het Utrechtse genootschap Kunstliefde waarvan zij regelmatig de tentoonstellingen moet hebben bezocht. In april 1900 kocht ze een schilderij van ene W. Jorissen "In den stal" voor 150 gulden via de heer Hofs, die secretaris was van genootschap Kunstliefde. Jorissen moest het schilderij wel eerst een beetje aanpassen aan de smaak van Pouwlina zoals blijkt uit een aantal brieven die zij hem stuurde.

TONEELSCHERM

Aan het begin van 1899 vroeg de eerder genoemde achterneef Henri aan Pouwlina of zij belangeloos een toneelscherm wilde schilderen voor de toneelclub van de Rooms Katholieke Werkliedenvereniging Sint Jozef te Vianen.⁴ Henri van Bijlevelt, die daar kapelaan was en waarschijnlijk een sleutelfiguur in de pas opgerichte Werkliedenvereniging, fungeerde in het begin als tussenpersoon. Pouwlina durfde dit werk niet helemaal aan en raadpleegde Grolman. Zij schreef op 21 januari 1899 het volgende: "Mijn leermeester nu vond, dat zulk werk mij wel degelijk dienstig was, echter Z.Ed. verlangde eenen nauwkeurige opgaaf der grootte van het doek alvorens iets der teekening en verdere uitvoerbaarheid te kunnen bepalen." In januari 1899 werden eerst de precieze maten van het doek opgenomen waarna Pouwlina en haar moeder half februari een kijkje kwamen nemen in het gebouw waar het doek moest komen te hangen. Ze maakten toen kennis met het bestuur, waaronder de eenvoudige maar hartelijke voorzitter, Hermanus Florie. Op 26 februari daarna schreef de neef: "Geachte nicht, in de hedenavond gehouden vergadering van het hoofdbestuur onzer vereeniging werd door den president, penningmeester en adviseur verslag uitgebracht aangaande het beschilderen van het toneelscherm. Met innige vreugde en dankbaarheid gaf het hoofdbestuur zijne goedkeuring aan uwe plannen. Besloten werd de leverantie van het goed op te dragen aan den heer Grolman. Mag ik u daarom bij dezen met den meesten eerbied namens het Hoofdbestuur verzoeken aan den heer Grolman op te dragen op rekening van onze vereeniging de benodigde stof voor het scherm te bestellen. Verder houd ik mij

voor alle inlichtingen bereid. Hoewel ik mij niet in uwe teekening wil mengen, zoude ik het toch aardig vinden indien u zich daarmee kunt vereenigen, dat wanneer er iets levendigs ingebracht wordt het scherm ook bevatte het rijtuig met de paarden van het huis Alenvelt rijdende door de Voorstraat van Vianen; kan Nelly er ook nog op gebracht worden dit zoude voor mij het effect niet weinig verhoogen. Oprechte groete enz."

Na enig speurwerk ben ik er achter gekomen wie Nelly was. Zij was een langharige Sint Bernardhond met een stamboom en luisterde naar de chique naam Young Princess Nelly of Haksby. Ze kwam van de Sint-Bernardkennel "de Hofstede" in Enschede en Pouwlina had haar op 12 juli 1898 gekocht van ene meneer M. de Broekert van Stoom- en Houtzagerij en Schaverij "de Nijverheid" uit Middelburg. Ze was geboren op 7 april 1898 en dus nog een jonge pup maar volgens De Broekert was het een lief dier, was ze leergierig en zindelijk en had ze geen hondenziekte gehad. Wat er met Nelly is gebeurd blijft een raadsel want dit is de enige keer dat de hond genoemd wordt, afgezien van de correspondentie die te maken heeft met de aankoop. Misschien is het dier vroeg overleden of vergde de verzorging Pouwlina en haar moeder teveel werk en deed zij het beest weer van de hand.

ATELIER

In februari reisde Pouwlina met Grolman naar Vianen om het verenigingsgebouw en het doek in ogenschouw te nemen. Omdat het toneeldoek nogal groot uitviel - het mat in de breedte bijna 5 meter en in de hoogte tussen de 2,5 en 3 meter - ging Pouwlina samen met haar leermeester Grolman op zoek naar een atelier. Ze schreef een advertentie in de Utrechtse Courant waarop ze onder andere een reactie kreeg van ene meneer H. Wolffenbuttel wonende aan de Oudegracht 164 bij de Geertebrug in Utrecht. Deze heer had voor f 1,75 per week een tuinkamer te huur die aan de voorwaarden voor een atelier prima zou voldoen. Hij was ruim genoeg en had een mooie lichtinval. Maar in de loop van de maand maart veranderde de heer Wolffenbuttel zijn huurvoorwaarden zó vaak dat van huur uiteindelijk werd afgezien. Pouwlina schreef namelijk aan Grolman: "Hedenmiddag sprak ik den Heer Wolffenbuttel. Deze heer was bepaald onvriendelijk en onheusch en bleek naar het mij overkwam steeds bepalingen te verdraaien, zoodat ik besloten ben de overhuur te

vernietigen en hem een schriftelijk bewijs hiervan per post en aange- teekende brief te sturen." In april 1899 werd dan toch nog een atelier gevonden aan de Neude 18. "Dit is het beste wat ik gezien heb," schreef Grolman haar. Inmiddels werden de kosten van het opspannen van het doek, de verf, penselen en andere benodigdheden geraamd op f 55,- en werd het geld door het bestuur van de Vereeniging via een postwissel opgestuurd. De totale kosten kwamen uiteindelijk op f 32,-. Het teveel werd keurig gerestitueerd. Hermanus Florie bedankte Pouwlina als volgt: "Geachte Juvrou, Met zeer veel genoegen heeft ik u brief ontvagen ten gunste van onzen Vereeniging en daar om mijn hartelijken Dank voor de te rug ontvagen gelden, de beleefde Groete. U dak baaren Vrient en dienaar Hermanus Florie Sr." Eind april ging Grolman naar Vianen en maakte een schets van de Voorstraat, het onderwerp voor het doek. Daarna werkte hij het in het atelier groot uit op het doek. Pouwlina meldde in juli aan haar neef dat Grolman het toneelscherm had geschetst en getekend en dat zij met olieverf de aanleg van Vianens Voorstraat op het doek had staan.

Ze zei daarbij dat het niet te doen was om alleen het stadsgezicht te schilderen. Ze deed daarop een voorstel om er een rand omheen te maken met het wapen van Vianen en herinneringen aan de Vereeniging of bijvoorbeeld citaten uit de encycliciek "Rerum Novarum" van paus Leo XIII van 17 mei 1891 "Over de toestand der werklieden". De neef stuurde haar enkele citaten op die sloegen op werklieden. Ondertussen vergat de voorzitter van de Vereeniging, Hermanus Florie, Pouwlina en haar moeder niet. Hij stuurde hun in juni per schipper nieuwe aardappelen en in juli twee maal een "mantie kerzen te bezorgen aan mevrou Blijlevelt op Aallevelt te Vluute." Ondertussen was neef Henri met de pastoor van Vianen in conflict geraakt over de aanwezigheid van vrouwen in de werkliedenvereniging en wenste hij geen voet meer in Vianen te zetten. Hij was inmiddels aangesteld als kapelaan in Hoonhorst. Pouwlina handelde daarom de zaken rechtstreeks af met de heer Florie en meldde op 20 september 1899: "Eindelijk is de beschildering van het tooneelscherm uwer geachte Vereeniging tot die hoogte gekomen dat het na eenige dagen zoo goed als klaar kan beschouwd worden. Nu rijzen verschillende moeilijkheden als het afspannen van het doek, het weder spannen en verzenden naar Vianen!" Het bestuur besloot daarop het atelier van Pouwlina te bezoeken. Het toonde zich bij dat bezoek tevreden en toen men dan zo "huiselijk" bij elkaar zat, werd besloten het doek per kaasbrik op te halen en naar Vianen over te brengen. Dit zou plaatsvinden op donderdag 26 oktober of bij te slecht weer op vrijdag 27 oktober 1899. Als dank stuurde Florie op 28 oktober een "mantie vrut" (Pouwlina noteer-

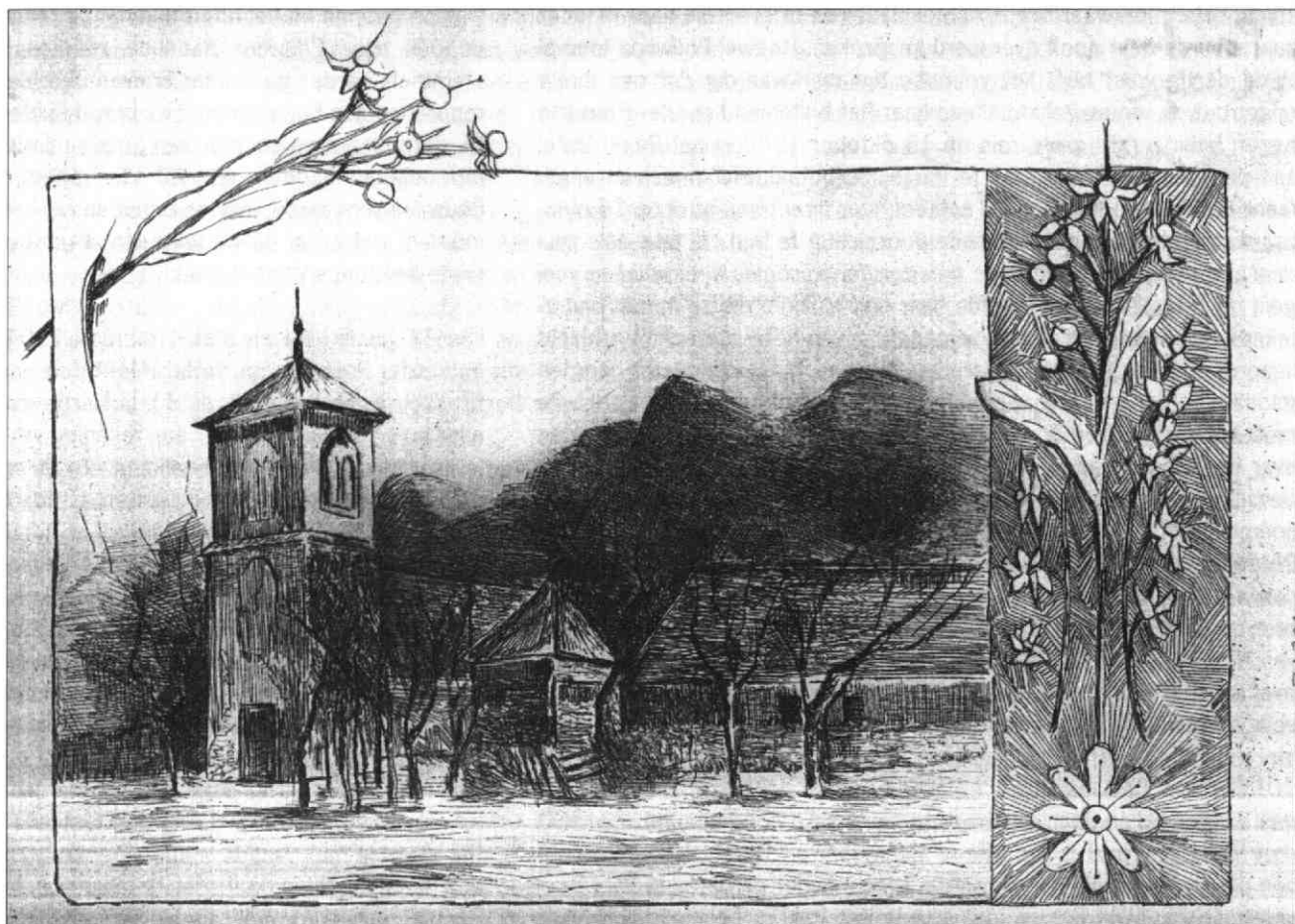

Gezicht op de Voorstraat in Vianen met de Lekpoort zoals Pouwlina het ongeveer heeft geschilderd.

de "spekperen"). Op 9 november schreef Florie aan Henri van Bijlevelt: "Geachten Vrient (...) Ik neem de pen op om u mede te delen dat het scherm hang en dat een ieder het bewondert en mooi vint maar ik moet u bekennen dat het een pronkstuk is in de vereeniging. Ik wou wel eens dat u het nu ook eens zag hanggen maar ge legen hijt kan dat tog nog wel eens ge buuren dus maar goede moet ge houden dan komt dat wel." Op 13 november kreeg Pouwlina een officiële dankbrief van secretaris Gosman: "Geachte Mejuffrouw, namens het hoofdbestuur der R.C. Werkliedenvereniging St. Jozef brengen wij hiermede onze hartelijke dank voor het schoone tooneelscherm welke een waar sieraad voor onz lokaal is, door u aan onze vereeniging geschonken. Met beleefde groete etc."

HET SCHERM

Van het scherm is waarschijnlijk niets bewaard gebleven. Uit de schets met maten die ervan is bewaard, is op te maken dat het waarschijnlijk een gordijn betrof dat hing tussen het toneel en de zaal en dat kon worden opgerold. Het was in ieder geval geen coulisse. Hoe het eruit zag, weten we alleen van de krantenartikelen die bij de officiële onthulling verschenen. Op 15 november 1899 schreef een correspondent in "De Vijf Heerenlanden": "Was de verwachting die de leden van de St. Joseph Vereeniging koesterden gespannen; nu de aflevering geschied is van de schenking door mej. Van Bijleveldt te Vleuten aan deze vereeniging toegedacht en vervaardigd overtreft het aller verwachting. Het geschenk, een geheel front voor het tooneel stelt de Voorstraat voor, het gedeelte aanvangende bij het Hof van Brederode met de overzijde tot en met het huis van den heer Van Asch, dus met de Lekpoort en het Stadhuis, een en ander bij helder zomerveder geteekend. Het schilderwerk is keurig en met kleurschakering, schaduw en lichteffect is het los en bevallig op het doek gebracht. Dat stuk, ongeveer 5 bij ruim 3 meter, wordt gevat in pilasters gewijze ornamentiek waarin ter weerszijden Vianens wapen en het "Audi Alteram Partem" prijkt. Het schilderstuk is gedekt met frontispies. De emblemata van Wetenschap, Nijverheid, Toneelkunst, Muziek en Handel zijn smaakvol aangebracht. Het geheel maakt een prachtig effect in de flinke zaal." De volgende dag schreef de Utrechtse Courant: "De onderafdeling Tooneel der R.K. Werklieden Vereeniging "St. Jozef" te Vianen aan de Lek mocht van Mej. Bijleveldt te Vleuten een prachtig scherm ontvangen,

Deze ets stelt voor de kapel van kasteel De Haar met de beboming van het dorp. In 1892 maakte de ruïne van de kapel nog deel uit van de boerderij die ter plaatse was gebouwd. Zie foto 13 uit Haarzuilens in oude ansichten.

groot ongeveer 7 bij 5 meter (het wordt steeds groter!). Het doek, door de milde geefster zelf geschilderd, stelt voor een gedeelte der Voorstraat van Vianen; aan weerszijden bevindt zich het wapen der stad, waaronder zich slingert het "Audi Alteram Partem" (hoort en wederhoort), terwijl het bovenstuk gevuld wordt door embolysche voorstellingen van de schilderkunst, van den tijd enz. Het keurig gemaalde doek is een sieraad der Vereenigingszaal."

Op 26 februari 1900 woonden Pouwlina en haar moeder een toneelavond bij met voor de pauze het drama "Tono of de wraak van een zigeuner" en na de pauze het blijspel "'t Spook van Beerburg". Ze zag die avond het doek voor het eerst hangen. Ze schreef later over de voorstelling aan de neef en kwam daarbij te spreken over "het scherm dat mij voorkwam ook bij kunstverlichting wel voldoet, maar altijd het meest op eeniger afstand, zoo bijvoorbeeld bij het binnentreden van de straatzijde wanneer de blik het geheel kan bevatten." Ze was niet helemaal tevreden dus. Veel minder althans dan de lovende kritieken in de kranten! De Vereeniging stuurde de dames nog een aantal uitnodigingen voor voorstellingen. Blijkbaar gingen Pouwlina en haar moeder daar niet meer heen want na 1901 stopten de uitnodigingen.

DE REIZEN VAN POWULINA

Na de dood van haar vader heeft Pouwlina veel gereisd. Of ze dat voor die tijd ook al deed weten we niet. Misschien reisde ze wel met haar ouders. Tijdens haar reizen onderhield ze een drukke briefwisseling met haar moeder, die haar wel eens in haar brieven schreef dat plaatsen zo waren veranderd of juist hetzelfde gebleven, waaruit blijkt dat haar moeder ook veel had gereisd. In 1898 was Pouwlina op zomervakantie in Middelburg. Verbleef ze aan zee omdat ze problemen had met

haar gezondheid? Je zou het wel zeggen, want ze correspondeerde in die tijd met een apotheker, Dr. Lambreghts (père et fils), uit Antwerpen over de toezending van een of ander medicijn – een "poudre". Waar het voor was, werd niet vermeld. Alleen hoe vaak ze het moest innemen. In diezelfde tijd schijnt ze de Sint Bernard-hond Nelly te hebben ontdekt en gekocht. In augustus van het jaar 1900 verbleef ze in Luik. Haar moeder schreef haar de dorpsroddels. Onder andere dat de auto van Baron Etienne van Zuylen van Nijevelt, die voor de zomer in Haarzuilens verbleef, het midden in het dorp Vleuten plotseling begaf. Een bezienswaardigheid in die tijd waarschijnlijk. In december 1902 was ze in het Grand Hotel de Russie in Parijs. Haar moeder beschreef haar een aquarel van Grolman die ze was gaan bezichtigen en dacht aan te kopen. In 1903 begon Pouwlina aan een lange reis. Er zijn hotelrekeningen bewaard waaruit blijkt dat ze meer dan een half jaar in het buitenland verbleef op verschillende adressen. Volgens overleveringen deed ze dat om schilderles te nemen maar waarschijnlijk heeft ze ook musea bezocht. Een andere lezing is dat ze naar het buitenland reisde om aan de man te

komen. Het merkwaardige is echter dat in de brieven die haar moeder haar stuurde daar nooit over werd gesproken. Hoewel Pouwlina toen al in de dertig was, blijft het voor die tijd merkwaardig dat een jonge ongetrouwde vrouw geheel alleen naar het buitenland reisde. Pouwlina begon haar eerste grote reis op 13 oktober 1903 in het Royal Hotel aan de Avenue Friedland 33 te Parijs. Ze betaalde voor een arrangement 18 francs. Haar moeder schreef haar direct een brief op 15 oktober waarin ze haar waarschuwde voorzichtig te zijn. *"Il faut être prudent. De voorzichtigheid is de moeder der wijsheid. Neem niet te veel geld op."* Haar moeder stuurde haar ook stukken die ze moest ondertekenen in verband met een vergadering van het waterschap en hield haar op de hoogte van reparaties die aan huizen moesten worden gedaan. Verder was ze erg benieuwd naar de laatste mode in Parijs. Ze moest namelijk naar de bruiloft van een nichtje en wilde alles weten over de Parijse hoeden. *"Moeten daar voiles op gedragen worden? Het bevalt mij zonder beter."* Haar moeder was erg voorzichtig met het noemen van namen in haar brieven. Ze kortte ze af tot enkele letters. De dokter noemde ze bijvoorbeeld dr., burgemeester Hondelink H, de baron bn en de barones besse. Zo wordt duidelijk uit haar moeders brieven dat Pouwlina kort na haar aankomst in Parijs baron van Zuylen van Nijeveld van de Haar bezocht! Haar moeder schreef namelijk eerst over de mallejannen die dagenlang het dorp doorkruisten met bomen voor de aanplant bij kasteel de Haar. Daarna ging ze naadloos verder met deze vraag: *"Hoe kwam je toch Lina aan de lieve verrassing op 28-10? Wie was de baas? Als ik het goed begrijp hebt u de stoute schoenen aangetrokken daar een visite te maken. En hoe had u het gemaakt met Madame? Nu B is een goede steun voor u."* Dit slaat op een visite aan de baron. Uit de vele keren dat haar moeder de baron in haar brieven noemde, blijkt dat ze nog steeds een zekere belangstelling voor deze familie hadden. Zowel Pouwlina als haar moeder probeerden zich in de kringen van de baron te begeven. Helemaal gelukt is dat nooit. De familie Van Zuylen van Nijeveld en de familie Van Bijleveld stonden duidelijk op verschillende treden van de maatschappelijke ladder. Dat de baron in Parijs evenwel een goede steun voor Pouwlina was, blijkt uit het feit dat, toen ze niet tevreden was over haar hotel, hij haar aanraadde te verhuizen naar Hotel Continental, Rue de Castiglione 3 in Parijs. Ze deed dat op 18 november en bleef daar tot 1 januari 1904. Een logement kostte daar per nacht 8 francs. Haar moeder deed haar daar uitgebreid verslag over de bruiloft van het nichtje en schreef verder over vergaderingen van de gemeente die ze nauwlettend in de gaten hield, daar haar man immers wethouder was geweest. Uit haar brieven blijkt dat ze een grondige hekel had aan burgemeester Hondelink en altijd precies het tegenovergestelde stemde in zaken van

waterschappen en besturen dan hij. Ze raadde ook altijd Pouwlina aan hoe ze moest stemmen. Verder gaan haar brieven over de reparaties aan hun panden. Het is wel duidelijk dat moeder en dochter een goede relatie met elkaar hadden en dat de moeder Pouwlina probeerde voor te bereiden op het moment dat ze er alleen voor stond om de grote bezittingen te beheren.

Van 11 januari tot en met 4 februari 1904 logeerde Pouwlina in Hotel Metropole in Brussel. Is ze tussen 1 en 11 januari even naar huis geweest? Of is er een rekening verloren gegaan? Het is niet bekend. Zo is er ook een hiaat tussen 4 februari en 1 maart want vanaf 1 maart logeerde ze in het Hotel des Etrangers in Nice. Haar moeder informeerde haar dat de baron ook in Nice was. Reisde ze zover in de hoop hem te ontmoeten? Daarna ging ze terug naar Parijs en logeerde vanaf 20 april tot 1 mei in Hotel Continental en van 2 mei tot 11 juni weer in Hotel Metropole in Brussel. Daarna ging ze nog naar zee want ze logeerde van 12 juni tot 31 juli in Hotel de l'Etoile in Oostende. Om de trein naar huis te nemen logeerde ze nog twee nachten in Hotel de l'Europe in Brussel.

Vanaf 21 oktober 1904 tot 9 februari 1905 logeerde Pouwlina in Hotel Bellevue in Parijs. Daarna was ze weer twee maanden lang in Nice van 15 februari tot 18 april. Ze logeerde toen in het Grand Hotel, een hotel met drie liften, 600 kamers en salons, telefoon, elektrisch licht en een grote tuin.

Van 30 april tot 30 juli was ze in het Grand Hotel du Louvre in Parijs. We mogen aannemen dat de hiaten in deze reis het gevolg zijn van reisdagen per trein. Ze was dus ruim negen maanden weg van huis!

In die tijd begon haar moeder te sukkelan met haar gezondheid. Ze schreef in februari naar Pouwlina: *"Dr. was gisteren nogal tevreden, hij had 100 polsslagen geteld zonder er één te missen, ik hoop dat het, langzaam zeker, maar toch zal herstellen, ik wil graag nog wat leven."* In mei van datzelfde jaar schreef de dokter een uitgebreide brief over de gezondheidstoestand van haar moeder. Ze had hartritmestoornissen. In juli maakte haar moeder weer wat tochtjes, onder andere naar neef Henri en ze schreef aan Pouwlina: *"Mijne gezondheid gaat goed. Het hart is wel niet zoals vroeger, maar veel beter dan eenige maanden geleden."* De familie Van Bijleveld schijnt in die periode al goede contacten te hebben onderhouden met Kees Valkenstein, de onderwijzer van de openbare school. Misschien kwam dat door

Le Grand Hotel in Nice, HUA.

hun gezamenlijke afkeer van burgemeester Hondelink. Pouwlina's moeder schreef namelijk op 21 januari 1906 het volgende aan Pouwlina, die op dat moment in Parijs verbleef: *"In Vleuten wordt een Christelijke school gebouwd. H(ondelink) wil het zo spelen met het getal der kinderen dat K. Valkenstein weg moet. V(alkenstein) is met primo april ontslagen."* Ze was hier nogal verbolgen over. Tijdens haar reis werd Pouwlina door een van de personeelsleden, P.J. Reynen op de hoogte gehouden van het reilen en zeilen in huize Alenvelt. Reynen schreef haar over de paarden, de kip met kuikentjes en een nieuw hondje van Pouwlina, Pastor, dat door hem werd afgericht. Toen Reynen 12 1/2 jaar op Alenvelt werkte, kreeg hij een feestje aangeboden in de keuken en ook Pouwlina vergat niet hem een felicitatie te sturen vanuit haar adres in Nice. Hij bedankte haar daar uitgebreid voor.

HET OVERLIJDEN VAN POWULINA'S MOEDER

Of Pouwlina na deze lange reis een tijd thuis is geweest, is moeilijk te zeggen. Ik weet wel dat ze in 1908 van 27 januari tot 17 mei weer in het Grand Hotel in Nice verbleef. Het hotel had inmiddels kamers met eigen bad gekregen. Wat ze daarna heeft gedaan blijft een raadsel. Op 7 september 1908 schreef een tante van Pouwlina, de weduwe van Romondt-de Groot, de volgende brief aan neef Henri: *"Zeer Eerw. Heer Neef, Vrijdag na Uw bezoek ten mijnen ben ik (met de trein van?) 12.2 naar Vleuten gegaan. Nicht was zeer verminderd, doch was nog goed te spreken. Zij zat op en was zeer tevreden doch zij voelde zeer goed dat haar toestand achteruit ging. Ik veronderstelde echter niet dat dit 't laatste bezoek zoude zijn. Zondagmorgen ten 4 uur is zij overleden. Pouwlina was zaterdagmiddag getelegra-feerd dat de toestand zeer ernstig was. Daarop kwam antwoord, ik kom over, tot nu toe is zij nog niet hier en volgens de Notaris moet zij alles beslissen, zoodat er nog brieven verzonden worden.(...)"* Hieruit blijkt dus dat Pouwlina op reis was toen haar moeder overleed en dat de familie niets kon regelen met betrekking tot de begrafenis en erfenis totdat zij thuis kwam. Waar was zij op dat ogenblik? Het is niet bekend. Ook weten we niet wanneer zij is thuisgekomen en hoe de begrafenis is geregeld. Het is alleen bekend dat haar moeder is bijgezet in het familiegraf. Uit haar testament, opgemaakt op 5 januari 1905 bij notaris J. de Klerck te Maarssen, blijkt dat Elisabeth van Bijlevelt-le Brun aan het Roomsche Katholieke Armbestuur en aan het Armbestuur der Nederduitsch Hervormde gemeente van Vleuten elk 2000 gulden naliet.

KEES VALKENSTEIN

In Vleuten gaat het verhaal dat Pouwlina na de dood van haar moeder twee keer met Kees Valkenstein naar Constantinopel is gereisd. Ze had geen liefdesrelatie met deze excentrieke gebochelde schoolmeester die eigenlijk schrijver wilde zijn. Volgens de overlevering ging Kees mee omdat hij zijn talen goed kende, maar omdat Pouwlina die ook kende is het mogelijk dat hij meeging vanwege het gevaar voor Pouwlina als vrouw alleen zover te reizen. In het Kees Valkensteindossier dat de gemeente Vleuten-De Meern bewaarde, is een foto waarop Kees Valkenstein staat met een heel gezelschap dames en heren, gefotografeerd op het San Marco plein voor de San Marco Basiliek in Venetië. Staat Pouwlina hier ook bij? Dit zou mogelijk het enige bewijs zijn dat Pouwlina samen met Kees Valkenstein heeft gereisd, want er zijn geen schriftelijke bewijzen van. Dit zegt wel iets over Pouwlina, want Kees Valkenstein had uitgesproken ideeën over vrouwen. In een correspondentie aan een vriendinnetje in Den Helder schreef Kees op 11 januari 1905 het volgende: *"De meeste menschen hebben geen ziel, tenminste niet een die 't conserveren waard is. Maar er zijn enkele vrouwen die 'n ziel hebben, die worden net als wijn, beter met de jaren. Zulke vrouwen zijn altijd de moeite van 't ontmoeten*

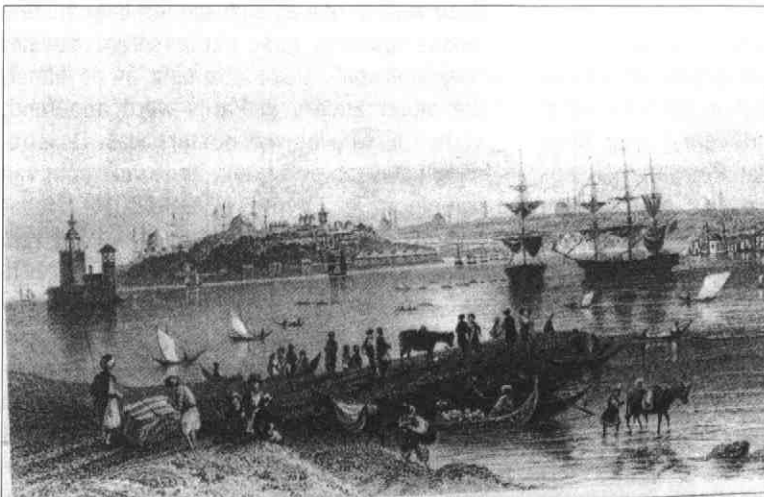
*waard en vooral zijn ze waard gewaardeerd te worden door de man die ze met hun vriendschap begunstigen."*⁵⁵ Hoorde Pouwlina bij deze groep? Het lijkt er wel op. Ze hadden wel wat dingen gemeen. Zowel Kees Valkenstein als Pouwlina waren al op leeftijd. Ze waren niet knap en konden geen partner vinden. Ze tekenden en schilderden allebei. Wat zeker is, is dat Kees Valkenstein in april 1909 met de Oriënt Express naar Constantinopel reisde. Van deze reis deed hij rechtstreeks verslag in de Utrechtse Courant als "onze ex-Vleutense correspondent". Als Pouwlina al met hem mee ging, maakte Kees daar op geen enkele manier gewag van. Volgens de overlevering gingen Pouwlina en Kees in Constantinopel uit elkaar. Had ze op een eerdere reis Djemal al leren kennen? Kees Valkenstein logeerde in Péra, een Europees aandoende buitenwijk van Constantinopel met uitzicht op het oude Stambouel. Daar maakte hij de revolutie mee waarbij Sultan Abdul Hamid II werd afgezet door de Jong-Turken. Hij was voor de krant toen inmiddels gepromoveerd tot "onze tijdelijke correspondent". Toen het hem te heet onder de voeten werd, verhuisde hij naar Broussa in de bergen. Hij was namelijk een keer ooggetuige van een vuurgevecht waarvoor hij moest vluchten en hij hoorde 's nachts het geschut bulderen.

CONSTANTINOPEL

Maar wat deed Pouwlina? Hoe lang verbleef zij in Constantinopel? En de belangrijkste vraag: waarom ging ze naar Constantinopel? De antwoorden op deze vragen moet ik u schuldig blijven. Zelfs de familie van Pouwlina weet het niet. Ze vonden het ronduit vreemd. Een mogelijke verklaring voor deze reis is dat zij zich tijdens haar buitenlandse reizen is gaan interesseren voor het "Oriëntalisme". Deze stroming in de kunst, die onder andere in Parijs werd beoefend, verheerlijkte alles wat oosters was. De stroming vond zijn oorsprong in de veldtocht van Napoleon in Egypte (1798-1801). Nadat Napoleon Egypte had veroverd, liet hij vele wetenschappers archeologische opgravingen verrichten. In hun kielzog gingen kunstenaars naar Egypte om daar de exotische uitingen van de oosterse wereld te schilderen. In eerste instantie waren deze reizen puur pionierswerk. Met de opening van het Suezkanaal in 1869 kwam een grote stroom reizigers op gang. Later gingen veel kunstenaars nog verder weg, zoals naar India en Nederlands Indië. Voor Pouwlina, die ook schilderde, was de Oriënt het gemakkelijkst te bereiken via de Oriënt-express. In Parijs

ingestapt, waande je je in een totaal andere wereld als je uitstapte in het hart van Constantinopel, het oude Stamboel. Want hoe zag Constantinopel er toen uit? Kees Valkenstein beschreef het in zijn correspondentie met de Utrechtse Courant als volgt: "Och, och, wat stinkt Konstantinopel. [...] Als het regent is Konstantinopel een zwijnige modderpoel, en als 't droog weer is bederft de stof in een week je mooiste jas. Uitstoomen helpt niet. Stamboelsch stof is onverwoestbaar. [...] Vijfmaal op een dag kan je gerust je schoenen laten poetsen en dan kom je toch weer met toonbare voeten in 't hotel. De schoenpoetsers zijn er dan ook bij honderden, neen duizenden. [...] 'n Europeaan voelt zich tussen de bouwvallige houten huizen der Stamboelers, die toonbaar zijn van de vetste vuiligheid, [...] heelemaal omringd, bekleefd en doortrokken van en met de onnoemelijkste bestanddeelen. De stadsreiniging in Turkije's hoofdstad blijft overdag onzichtbaar. 's Avonds keeren de bewoners voor hun deur, hun aschbakken eenvoudig om. Dan komen onmiddellijk de buurthonden en graaien er uit wat eetbaar is. De rest wordt weggehaald door den vuilnisman. Bovendien heb ik in Péra nog een straatveger gezien, die niet veegde. [...] In heel Stamboel vind je ook geen enkele wc. Je loopt daar dan ook nooit een bekeuring op." Verder schreef Kees over het plaveisel in de straten dat overal vol gaten zat: "Soms verwonderde je je erover, dat bij zo'n gat in de straat 'n stuk of wat lui zaten. Gewoonlijk was 't gat er maar alleen. Nou, je ging natuurlijk kijken wat er in dat gat te zien was. En dan bemerkte je, dat ze bezig waren het gat te repareren. In ons land zou een man dat zaakje in 'n paar uur opgeknapt hebben. Maar hier in Konstantinopel gaat dat anders. Kom je na 'n paar weken weer door die straat dan zijn die stratenmakers weg. Al lang. Maar 't gat is er nog, daar kan je op rekenen. Wat ook komisch is aan de Turksche steenen, is dat er geen vlakke kanten zijn. Hoe ze zoo'n steen ook neerzetten, er steekt altijd een geweldige punt omhoog. [...] In Konstantinopel word je geradbraakt als je rijdt en je moet wel rijden, omdat loopen nog erger is. [...] Konstantinopel [...] is op een afstand gezien 'n prachtige droom, maar kom je d'r in, dan wordt 't 'n akelige nachtmerrie."⁶

Inderdaad is Constantinopel waarschijnlijk de smerigste stad van Europa. De ligging van de stad is echter een sprookje. De stad breidt zich uit over twee continenten, Azië en Europa, en wordt door het water in drie stukken verdeeld. Op de Aziatische oever van de Bosporus ligt Üsküdar, een rommelig gebouwd stadsdeel met roze daken en witte muren, nieuwe industriecomplexen en oude begraafplaatsen. Op de dichtbevolkte Europese oever liggen Beyoglu en Stamboel, van elkaar

Uitzicht vanuit Üsküdar, het Aziatische deel van Istanbul op een veerboot in de Bosporus. Op de achtergrond links Stamboul met het paleis van de Sultan en rechts Beyoglu met de Galatatoren. Gravure van Bartlett in het 19e eeuwse boek over Constantinopel door Julia Pardoe, uit "Istanbul" van Colin Thubron.

Pouwlina van Bijlevelt, 7-1-1910, Collectie mevrouw W. Kager-Harbers.

gescheiden door een inham van de Bosporus, de Gouden Hoorn. Beyoglu is de oude handelswijk, bevolkt door minderheden die in haveloze, steil aflopende straatjes wonen. Deze minderheden vormen meestal besloten gemeenschappen rond een moskee, kerk of synagoge. Het oudste deel van de stad is Stamboel, de driehoekige landpunt tussen de Gouden Hoorn en de Zee van Marmara. Aan de landzijde wordt het begrensd door oude vestingwallen. Boven op de heuvel ligt het oude Topkapipaleis waar de Sultan met zijn enorme harem tot 1853 woonde. Later werd het een museum. De Oriënt-Express kwam hier met een enorme krul rond het paleis in de stad aan. Ook liggen hier de meeste moskeeën waarvan de oudste eigenlijk christelijke kerken zijn. Stamboel en Beyoglu worden met elkaar verbonden door de Galatabrug die twee verdiepingen telt en vol staat met kraampjes. Het Aziatische stadsdeel was ten tijde van Pouwlina's reis alleen bereikbaar via de vele veerbootjes die in de Gouden Hoorn lagen aangemeerd. Nu is er een enorme hangbrug over de Bosporus. Misschien had Pouwlina over Constantinopel zoveel gehoord tijdens haar buitenlandse reizen, dat zij dolgraag de stad eens wilde zien. Ongetwijfeld heeft de stad een onuitwisbare herinnering nagelaten. Kees Valkenstein schreef er in 1909 zelfs een boek over: "In en om Stamboel".

EEN STUKJE GESCHIEDENIS VAN CONSTANTINOPEL

Om wat volgt beter te begrijpen, is een stukje geschiedenis over Constantinopel (of

Djemal Effendi ca 1910?

Istanbul) en het Turkse Rijk hier wel op zijn plaats. Waar het huidige Stamboel ligt, stichtten Griekse avonturiers in ca. 660 voor Christus een nederzetting die ze Byzantium noemden naar hun aanvoerder Byzas. Ca. 73 na Christus werd het ingelijfd bij het Romeinse Rijk. In 324 maakte keizer Constantijn de Grote de plaats Byzantium tot hoofdstad van het Romeinse Rijk. De stad werd daarna omgedoopt tot Constantinopel. In de eeuwen die volgden, groeide Constantinopel uit tot een van de grootste steden van de wereld. In 1204 werd Constantinopel, dat inmiddels Oosters Orthodox was geworden, tijdens de vierde kruistocht aangevallen. De stad werd veroverd, de bevolking vluchtte of werd vermoord en vele kostbaarheden werden vernield. Voortaan werd het Rijk bestuurd door keizers die afstamden van de kruisridders. Het Byzantijnse Rijk was inmiddels ge-slonken tot de stad zelf. Het Rijk was veroverd door Seldzjoeken in de 11e eeuw en daarna door de Osmaanse Sultans. In 1356 begonnen zij met de verovering van de Balkan en Klein Azië. In 1453 werd Constantinopel veroverd door de Osmaanse Turken onder leiding van sultan Mehmed II, de veroveraar. De orthodox christelijke kerken, zoals de beroemde Hagia Sofia, werden in moskeeën veranderd. De sultan voerde de bevolking van de stad op door vrijwillige immigratie aan te moedigen en door gedwongen vestiging van overwonnen bevolkingsgroepen. Hierdoor werd Constantinopel een smeltkroes van volkeren. In de 16e eeuw werd het Turkse Rijk uitgebreid met Egypte, Mesopotamië, Koerdistan, Syrië, Egypte, Arabië en Hongarije en bereikte het zijn grootste macht. In 1669 werd Kreta veroverd op Venetië. Aan het hoofd van dit machtige Rijk stond de Sultan, een absoluut regerend vorst. Hij bezat een grote harem, dat geen contact met de buitenwereld had en werd bewaakt door eunuchen, zwarte gecastreerde bedienden die uit frus-

tratie vaak gewelddadig waren. De Sultan was vaak onberekenbaar en het was rondt gevaarlijk rechtstreeks voor hem te werken, omdat hij je zonder enige aanleiding opeens ter dood kon veroordelen als hem iets niet zinde.

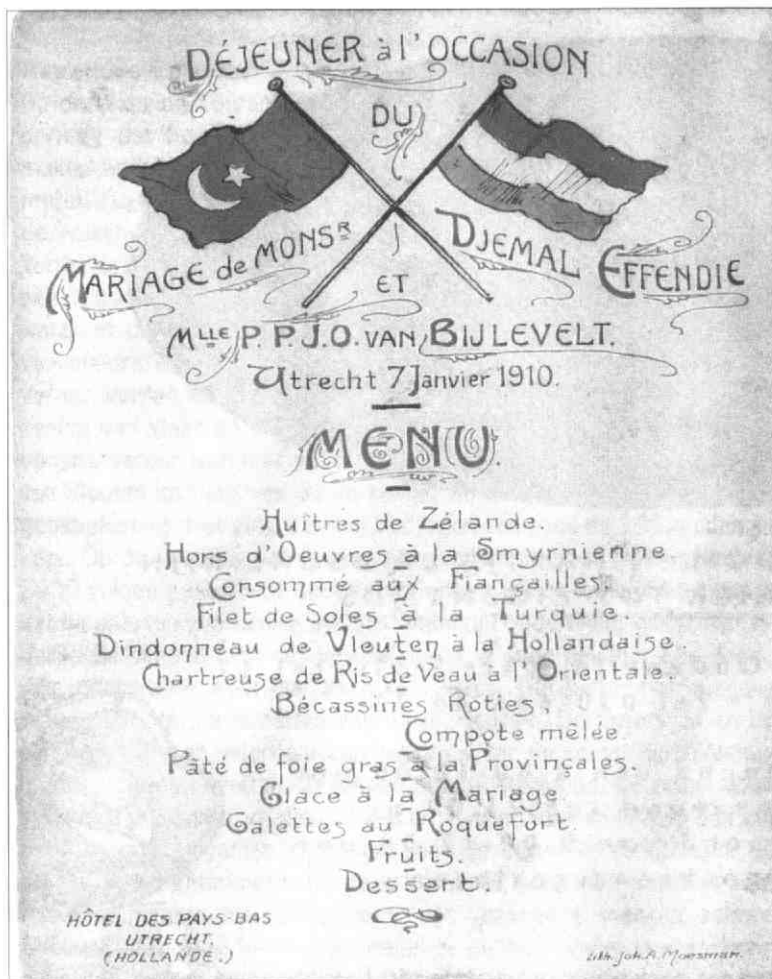
Het Rijk brokkelde af toen in 1699 Hongarije verloren ging. Ook aan Rusland moest gebied worden afgestaan. Na een bloedige opstand verwerf Griekenland in 1830 onafhankelijkheid; na de Krimoorlog (van 1853 tot 1856) en Russisch-Turkse oorlog (van 1877-1878) werden Roemenië en Servië volledig en Bulgarije ten dele onafhankelijk. In Egypte en andere Arabische gebieden werd de invloed van Engeland en Frankrijk steeds groter. In 1909 grepen de Jong-Turken de macht. Zij wilden door liberale hervormingen de nationale kracht versterken. Zij kregen de steun van de mogendheden. De Jong-Turken rekruteerden hun soldaten uit de Balkan-gebieden, waar de meeste weerstand was tegen de Sultan. Tijdens deze revolutie was Kees Valkenstein dus in Constantinopel. Hij maakte mee hoe sultan Abdul-Hamid II werd afgezet en vervangen door een Sultan uit de gelederen van de Jong-Turken.

POUWLINA'S EERSTE HUWELIJK MET DJEMAL EFFENDI

Het eerste teken van leven dat we na haar reis naar Constantinopel van Pouwlina vinden, is het huwelijk dat zij sloot met Djemal Effendi op 7 januari 1910 in Utrecht.

Huwelijksfoto van Pouwlina en Djemal, Utrecht 7-1-1910. Collectie mevrouw W. Kager-Harbers.

Menukaart van de lunch ter ere van het huwelijk van Pouwlina en Djemal, Collectie W. van Eijk.

Pouwlina heeft deze Djemal Effendi waarschijnlijk in Constantinopel ontmoet. Djemal Effendi bin Sjaban is geboren op 19 november 1877 in Prizren in Kosovo. Zijn vader heette Sjaban Agha, zijn moeder Penbe Hanijm. Hij was luitenant in het Turkse leger. Daaraan dankte hij waarschijnlijk de titel Effendi. In sommige stukken heet hij ook wel Bey, wat beter is, omdat Bey gebruikt werd voor mannen in het leger en Effendi meer voor ambtenaren en geestelijken. Voor zijn huwelijk moest Djemal een uittreksel uit het bevolkingsregister overhandigen. Dit werd afgegeven te Constantinopel op 16 november 1325 (Turkse jaartelling, bij ons 1909) en vertaald door het Nederlandse Consulaat werd het 6 december 1909 aan Djemal afgegeven. Hij werd daar als volgt omschreven: *Certificaat der Turksche regeering. Naam: Djemal Effendi, zoon of afstammeling van Hussein Agha. Naam en woonplaats des vaders: Sjaban Agha. Leeftijd: 32. Beroep: Luitenant. Datum en plaats geboorte: 1293, Prezrien. Godsdienst: Mohammedaan. Gestalte: Tamelijk lang. Oogen: Blauw. Snor of baard: Blond. Bijzondere kenteekenen: Geene. Woonplaats: Prezrien, sozië mahalla, Porawa, huis 19/4.*⁷ Volgens dit stuk woonde Djemal officieel nog in Prizren, Kosovo. Daarom blijft het onduidelijk waar Pouwlina hem precies heeft ontmoet. Was Djemal uit Prizren in Constantinopel terechtgekomen als militair in het leger van de revolutionaire Jong-Turken? Ze trouwde dus met hem in Utrecht voor de burgerlijke stand. Vermoedelijk bleef het hierbij en was er geen kerkelijke huwelijk, daar Djemal een moslim was. Het gezelschap genoot daarna van een uitgebreide "lunch" in Hotel des Pays-Bas aan het Janskerkhof in Utrecht. De menukaart is bewaard gebleven. Daarop staan de Turkse en Nederlandse vlag broederlijk naast elkaar. Hoewel Djemal in Kosovo

was geboren, had hij dus wel degelijk de Turkse nationaliteit. Het pompeuze menu is voor de gelegenheid een afwisseling van Hollandse en Oosterse gerechten. Er werd begonnen met Zeeuwse oesters, daarna hors-d'oeuvre op zijn Smyrnees, dan verlovingssoep, Turkse tongfilet, Vleutense kalkoen op zijn Hollands, Oriëntaalse zwezerik, gebraden snip, vruchtencompote, Provençalse ganzenlever, huwelijksijs, toastjes met Roquefortkaas, fruit en dessert.⁸ Wie er aanwezig waren bij dit huwelijk is niet meer na te gaan. Een verre verwante van Pouwlina vertelde mij dat de familie het op zijn zachtst gezegd vreemd vond dat Pouwlina met een Turk trouwde. Was de familie soms niet uitgenodigd? Na het huwelijk woonde Pouwlina tot aan de eerste wereldoorlog in Constantinopel. Het echtpaar bleef kinderloos, waarschijnlijk tot groot verdriet van Pouwlina die de familie bij haar zag uitsterven. Uit deze tijd is geen correspondentie bewaard gebleven in Het Utrechts Archief. De uitgebreide bezittingen werden in die tijd beheerd door notaris J. de Klerck, die toen rentmeester was.

Het bleef woelig in Constantinopel want in 1912 brak de Balkanoorlog uit waarbij het Turkse Rijk in Europa werd ingekrompen tot Oost Thracië, een klein gebied rond Constantinopel. In de eerste wereldoorlog koos Turkije de kant van Duitsland waardoor Cyprus en Egypte aan Engeland verloren gingen en Arabië zich vrijmaakte. Djemal en Pouwlina gingen terug naar Vleuten. Volgens sommige Vleutenaren omdat Djemal zou zijn gedeserteerd. Maar het kan natuurlijk ook

Pouwlina en Djemal in Constantinopel tussen 1910 en 1914.

zijn omdat het in Nederland gewoon veiliger was dan in Constantinopel.

REKENING COURANT

Op de rekening courant van het eerste kwartaal van 1912, dus uit de periode dat Pouwlina in Constantinopel woonde, is duidelijk op te maken welke inkomsten en uitgaven Pouwlina had. De inkomsten zijn renten van kapitaal, huishuur en pacht van de boerderijen maar ook van de volkstuintjes gelegen op de "Erfpacht" naast de katholieke kerk. Verder ontving ze jachtcontributie, waaruit duidelijk wordt dat er mensen waren die jachtrecht kochten op haar landerijen. Aan uitgaven waren er dat eerste kwartaal nieuwjaarsfooien, rijtuighuur, rekeningen van elektra e.d., weekloon. Ze betaalde 825 gulden grondbelasting. Verder werden er maandelijks grote bedragen gestort op de spaarrekening van Vlaer en Kol waarvandaan zij in Constantinopel weer geld opnam. Verder waren er vaste posten voor de diaconie van de armen van Vleuten en huur van de kerkbank. Ze betaalde regelmatig vermogensbelasting. Het ging dan om bedragen van rond de 125 gulden per keer. Op de rekening van Djemal werd regelmatig een bedrag van zo'n 2000 gulden gestort. Of dat bedrag helemaal aan hemzelf toekwam of dat hij daarvan zijn familie in Constantinopel onderhield, wordt niet duidelijk. Ze scheen hem dus wel helemaal te onderhouden. Een belangrijke post kwam ieder jaar twee keer terug. Het betrof het in zomerstand of winterstand zetten van huize Alenvelt. De broers Jo en Jan Griffioen kwamen ieder jaar aan het begin van de zomer huize Alenvelt in de zomerstand zetten. Ze hingen dan de stores op, de zomerluiken. In de herfst kwamen ze deze luiken er weer afhalen en hingen dan dubbel glas voor de ramen. Ook werd rond de trap naar de voordeur een houten hokje getimmerd dat de wind uit de voordeur moest houden. Pouwlina maakte hierop een keer een toespeling toen ze schreef: "Alenvelt staat nog in 't winter maar de zonnenblindes hoeven 't zonnetje nog niet uit huis te keren." Dit werk, dat toch minstens een hele dag in beslag nam, kostte vlak na de eerste wereldoorlog 8 gulden! Vanaf 1919 werd dat verhoogd naar 11 gulden. (Zie foto op de voorpagina: links de voorzetramen, rechts de zomerluiken. Het hokje om de voordeur staat er ook nog). Wat opvalt is dat deze rekeningen en ook andere rekeningen van reparaties aan huize Alenvelt of aan één van hun pachtboerderijen of huurhuizen soms pas na een half jaar of nog later betaald werden.

BEZOEK AAN HUN PACHTERS

Ik heb nog een ooggetuige gevonden die zich de periode, waarin

Boerderij Ockhuizen 22 gepacht door de familie Jansen. Vlnr: Piet met de hond, Maria Jansen de Ridder en Kobus Jansen. Collectie J.P. Jansen.

Pouwlina met Djemal op Alenvelt woonde, weet te herinneren. Het betreft Antoon Jansen, de zoon van pachter Kobus Jansen die in 1902 de boerderij op Ockhuizen pachtte. Antoon Jansen is in 1913 geboren en hij herinnert zich hoe Pouwlina en Djemal de boerderij bezochten toen hij 4 of 5 jaar was. Antoon vertelt dat Djemal en Pouwlina ieder jaar hun pachtboerderij inspecteerden. Zijn vader stond in een goed blaadje bij mevrouw Djemal-van Bijlevelt. Ze lieten door een personeelslid weten dat ze 's middags of de volgende dag kwamen. Ze regelden deze bezoeken altijd als het mooi weer was, zodat ze de landerijen konden bekijken. Het bezoek kwam in de middag met de koets – later waarschijnlijk met de auto – en werd in de mooie kamer gelaten. Daar waren twee bedsteden in die alleen werden gebruikt om de zondagse kleren in op te bergen. Daar kwam je als kind dus alleen op zondag op kousenvoeten. Maar eens per jaar werd daar thee gedronken met Pouwlina en Djemal. Vader bracht dan uit Utrecht verschillende zuidvruchten mee want die gebruikte Djemal veel en hij rookte hele kleine sigaretjes. Antoons moeder rookte dan een sigaretje mee. Dan werd er wat gekeuveld over het bedrijf. Djemal sprak nauwelijks Nederlands maar stelde vragen in het Frans aan Pouwlina die voor hem tolkte. Antoon en zijn iets grotere zusje (die nog niet naar school gingen in die tijd) mochten dan even in de mooie kamer komen en moesten altijd een handje geven. Djemal stond er dan op dat ze hem een kusje gaven. Antoons zusje had het daar niet zo op want Djemal had grote snorren maar ze deed het wel want ze werden ervoor beloond! Zijn hand verdween dan in de zak van zijn witte vest en er kwam voor allebei een zilveren gulden te voorschijn. Ja, voor zo'n kapitaal deed je het wel. Daarna moesten zij naar buiten en gingen de grote mensen praten over het boerenbedrijf. Antoon weet zich goed te herinneren hoe Djemal eruit zag. Hij noemt hem een aristocraat. Hij kwam heel voornaam over. Hij droeg 's zomers meestal een licht driedelig pak met een gouden horloge erop en wit met bruine schoenen eronder, liep langzaam en statig en hielp zijn vrouw met in- en uitstappen, met het aangeven van theekopjes en glaasjes en dergelijke. Pouwlina zei weinig bij zulke bezoeken, maar Antoons moeder was zeer spraakzaam en hield het gesprek aan de gang. Zij was nogal burgerlijk aangelegd want als jongste van zes meisjes was ze als kind nogal ontdeugend en daarom hadden haar ouders haar op kostschool gedaan. Ze aten bijvoorbeeld op de boerde-

rij met mes en vork, wat uitzonderlijk was. Moeder kende ook een paar Franse woordjes wat het gesprek met Djemal bevorderde. Het kon dan heel gezellig zijn en ook al was Pouwlina nogal terughoudend, een klein glimlachje kon er wel van af. Na de thee ging het gezelschap met Kobus Jansen het land over tot aan de sloot en weer terug. Pouwlina liep ook mee. Dat was toch al gauw een rondje van drie kwartier. Daarna werd er een aperitiefje gedronken, een klein likeurtje, met nootjes erbij. Djemal dronk nooit iets van alcohol maar knabbelde wel nootjes. Antoons vader legde de suikertang erbij waarmee je normaliter de kandijkloten voor in de koffie klein kon knippen. Djemal gebruikte die dan om de walnoten en amandelen te kraken. Volgens Antoon waren het overduidelijk twee verliefde mensen. Als het bezoek was afgelopen, gingen ze terug naar de auto en werd er zeer formeel afscheid genomen. Antoon herinnert zich hoe Pouwlina dan een hand gaf en iets zei van: "Dag Jansen, bedankt voor de thee..."

Pouwlina wist graag alles van de boerderijen en bepaalde altijd zelf, of via haar rentmeester (toen was dat notaris De Klerck), wat er aan onderhoud nodig was. Een keer had de vader van Antoon zelf een varkensdeurtje vernieuwd, dat nogal verrot was, zonder dat aan Pouwlina te melden. Op een middag zag hij Djemal op de fiets voorbij komen. Djemal zag het deurtje, keerde zijn fiets en reed terug naar Vleuten. Diezelfde avond nog ging Antoons Vader naar Vleuten om op Alenvelt uit te leggen dat hij het deurtje uit eigen zak had betaald. Had hij dat niet gedaan dan waren er beslist moeilijkheden gekomen.

POUWLINA EN DJEMAL TERUG NAAR CONSTANTINOPEL

Aan het eind van de Eerste Wereldoorlog in 1918 moest Turkije capituleren en behield het alleen Constantinopel en Klein Azië zonder de westelijke kuststrook. Het rijk werd door de Engelsen geregeerd. Djemal had waarschijnlijk heimwee naar Constantinopel en nu het er weer rustig was, wilde hij terug. Misschien had hij er ook nog wel familie wonen waarvan hij in die woelige tijd geen nieuws had gehad. In ieder geval had hij er onroerende bezittingen. Er is een laatste foto van hem met Pouwlina aan het strand van Scheveningen. Pouwlina stuurde

Pouwlina en Djemal op het strand van Scheveningen, zomer 1919, HUA.

deze foto aan notaris J. de Klerck, die inmiddels met pensioen was. Zijn taak was overgenomen door notaris W.J. Fortuyn Droogleever. Vanaf januari 1920 bestaat er een uitgebreide correspondentie van Pouwlina met deze Fortuyn Droogleever over allerhande zaken die het rentmeesterschap betreffen. Pouwlina schreef hem op 14 maart 1920: "Djemal eff denkt over 14 dagen, 3 weken de reis te aanvaarden." Zij

vroeg aan de rentmeester om de lopende rekeningen te voldoen. Op 28 april van dat jaar, schreef ze dat het vertrek naar Amsterdam was bepaald op 4 mei. Vandaar gingen ze op 5 mei naar Parijs om daar de Oriënt-express te nemen. Als huisbewaarder kwam P. van den Bosch in dienst. Op 3 mei schreef ze aan haar rentmeester de laatste instructies. Hij mocht geen huur opzeggen, niets verkopen, bouwen of verbouwen zonder vergunning van Djemal of haarzelf. Iedere reparatie duurder dan f 25,- moest hij melden, huurcontracten moesten worden bewaard bij Vlaer en Kol, hij moest een driemaandelijke zitdag op Alenvelt houden (waarbij de pachters kwamen betalen en problemen konden bespreken), alle rekeningen moesten worden opgestuurd, huizen mochten alleen worden verhuurd met borgstelling of vooruitbetaling. Toen werd de reis aanvaard. Die verliep niet zonder slag of stoot. De reis werd onderbroken door een nieuwe Balkanoorlog tussen Albanië en Servië. Het was niet mogelijk door Servië te reizen. Tegelijkertijd was er nationalistisch verzet ontstaan tegen de Engelsen dat werd geleid door Moestafa Kemal Pasja (die vanaf 1934 Kemal Atatürk zou heten). Hij begon een oorlog tegen de Grieken die eindigde met de verovering van Izmir. Op 6 november 1920 schreef Pouwlina uit Constantinopel: "Eindelijk zijn wij te Konstantinopel aangekomen, na 4 maanden te Parijs op de vredesonderteekening gewacht te hebben. Toen wij besloten met de Oriënt Express naar K. te vertrekken, moesten wij vier weken op een plaatsje wachten en hebben het toen nog alleen bekomen door een extra telegram naar Londen te zenden. Dat was klaar, maar daar beginnen de vijandelijkheden met Albanië en Servië en ziet, nu werd ons de pas afgesneden door Servië te reizen, dus konden wij wel met de Simplon-Express naar Venetië reizen en vandaar per boot naar K. Na 14 dagen wachten kregen wij plaats in den Simplon-Express voor Venetië waar wij den 26 sept. aangekomen zijn; aldaar vertoefden wij heel aangenaam tot den morgen den 23 sten Oct., toen wij met de stoomboot "Milano" de eerste en beste gelegenheid hadden om naar K. aan boord te gaan. Den 28sten Oct. kwamen wij aan ons einddoel aan; gezond waren wij, maar op zee waren wij beiden niet best in orde, de schommelingen zijn ongewoon. Konstantinopel is er nog, doch Djemal eff. zegt: alles is zoo veranderd en hij ontmoet zoo weinig bekenden alsof hij uit een honderdjarige slaap ontwaakt. De faam van K(onstantinopel) is thans de duurste stad ter wereld te zijn. Wat gelukskinde-

ren wij zijn!"

Pouwlina en Djemal deden er dus bijna een half jaar over om Constantinopel te bereiken. Toen ze in Venetië op een boot naar Constantinopel wachtten, bezocht Pouwlina het "Venezia Museo Civico Correr" en maakte een lijst op van munten en kunstvoorwerpen. Waarschijnlijk heeft ze ook de bibliotheek bezocht want ze schreef in het Italiaans een traktaat over, gedrukt in 1541 van Paulo Giovio Vescovo di Nocera aan Karel V, over de zaak van de Turken. Waarschijnlijk was Djemal hierin geïnteresseerd.

DE DOOD VAN DJEMAL

Eenmaal in Constantinopel verbleven ze in Hotel Tokatlian, Grande Rue de Péra, Péra, Konstantinopel. Ze woonden dus niet bij familie van Djemal. Op 9 januari 1921 stuurde Pouwlina haar nieuwjaarswensen aan notaris Fortuyn Droogleever en schreef: "Konstantinopel is overvol van vluchtelingen van verschillende rassen. Doch het is hier niet koud, integendeel het is zelfs laf weer, een voordeel dus. De mengeling van talen is vermakelijk: Turks, Israëlitisch, Russisch, Armenisch, Grieks, Arabisch, Italiaans, Engels, Frans, Tartaars, Kurdisch, Albanees." Het "laffe" weer mocht niet baten, zo blijkt uit de volgende brief die Pouwlina schreef op 25 januari 1921. "Met diepe droefheid meld ik u het overlijden van mijn geliefden echtgenoot Djemal Effendi bin Chaban in den ouderdom van 44 jaar, na eene ziekte van 5 à 6 dagen ontsliep hij zacht en kalm den 24e januari des middags te 2 uur. Gevatte koude aanvankelijk door ons licht geteld ontstak (in) longontsteking waarbij ook eene hartaandoening kwam die noodlottig het einde verhaast heeft. Ued Gestr Heer, ik verzoek U Ed gestr dringend alle noodige maatregelen te nemen voor mijne belangen en rechten." Pouwlina meldde dus dat haar man was overleden aan een longontsteking waarbij zijn hart het begaf. De tweede man van Pouwlina, Hassan Tahsine, zou later in Vleuten iets anders zeggen: hij beweerde toen dat Djemal was gedeserteerd uit het Turkse leger aan het begin van de eerste wereldoorlog en dat hij is ontdekt in hotel Tokatlian en standrechtelijk is geëxecuteerd. Wie moeten wij hier geloven? Loog Pouwlina over de dood van haar man? Was ze beschaamd over de manier waarop hij aan zijn eind kwam en verzong ze zelf een ziekte? Of vertelde Tahsine gewoonweg leugens? Maar waarom? Djemal en hij schijnen bevriend te zijn geweest nog voor Djemal met Pouwlina trouwde en ze hebben elkaar waarschijnlijk weer ontmoet bij zijn terugkeer. Zo moet Pouwlina Tahsine hebben leren kennen. Het blijft in ieder geval een vreemde zaak die in Vleuten een eigen leven ging leiden.

EEN TWEDE HUWELIJK

Op 1 maart 1921 schreef zij de notaris dat haar zaken in Konstantinopel zouden worden behartigd door een vriend van Djemal, meester Gustave Couteaux. Deze had haar huwelijkscontract nodig en wilde alles overschrijven op Pouwlina's naam. Pouwlina vond het beter om in Constantinopel te blijven om alles van daaruit te regelen. Eind maart meldde ze haar rentmeester dat brieven aan Djemal nooit waren aangekomen. De overige correspondentie dat jaar uit het verre Constantinopel ging alleen over reparaties aan huizen in Vleuten, pachten, huurcontracten en haar kas. Over hoe en met wie zij verder haar tijd in Constantinopel doorbracht, schreef ze hoegenaamd niets. Daarom komt het volgende nieuws van 24 februari 1922 voor de lezer ook uit de lucht vallen: "Zo-eeven kom ik terug van het Hollandse Consulaat en het nieuws dat ik daar meegedeeld heb, haast ik mij ook Ued gestr te berichten. Het is: van het voorjaar word ik weer 'een paar-tje'. Een zonnestraaltje heeft de weg naar 't Consulaat al opgevrootlijkt na alle onstuimige sneeuwbuien en koude winterdagen. Door den aanstaanden levensgezel, Hassan Tahsine Bey (Albanees) begeleid, heb ik

Zijne dele aan den Weledelzeergeleerden Dr. Kock voorgesteld en hem het voornemen bekend gemaakt, zoo ook daaromtrent Zijne delezeergeleerde voor de formaliteiten om inlichtingen gevraagd." Ze vroeg daarop de nodige papieren uit Nederland, zoals een geboortebewijs, en eindigde haar brief als volgt: "Daar het in de wijde wereld nog wanordelijk is, blijft het beter van hieruit alles te beschouwen en met moed maar weer het leven op te vatten, de dichter bezingt lief en leed." In april hierna meldde Pouwlina: "De nalatenschap van Djemal Effendi is onderling geschikt te Konstantinopel volgens de Muzelmansche en Ottomaansche wetten en reeds geheel afgedaan." Pouwlina's bezit in Nederland bleef aan haar en ze erfde ook nog wat bezittingen in Constantinopel.

HASSAN TAHSINE

Wie was haar tweede man, deze Hassan Tahsine? Zijn volledige naam is Hassan Tahsine Bey. De oudste betekenis van Bey is prins of vorst, later overste of aanvoerder. In het Ottomaanse rijk was Bey de titel voor hoge legerofficieren. Later noemde elke Turk uit de beschaafde stand zich Bey en betekende het gewoon meneer. Tahsine was geboren op 21 september 1887 in Kalkandelen, een dorpje bij Tetovo in Macedonië, dat toen tot het Turkse rijk behoorde. Hij maakte deel uit van een kleine Albanese minderheid die daar woonde. Zijn vader heette Feiz Oulah effendi, zijn moeder Mahnour Hanoum. Hij had in ieder geval een zuster die Selamey heette. Na de Balkanoorlog van 1912, waarbij Albanië zich afscheidde van het Turkse rijk, stelde hij zich dadelijk in dienst van de jonge staat Albanië, waar hij in 1913 president van de provincie Koritza in Zuid-Albanië was en gedurende de Albanese omwenteling in 1914 Albanees afgevaardigde op het congres te Triëst. Hoe hij in Constantinopel belandde, is niet bekend maar in 1920 werd hij op uitdrukkelijk verlangen van de Engelse bezettingsautoriteiten benoemd door de Sultan tot Politiepresident van Constantinopel.⁹

In het Van Bijleveltarchief is een kopie van het huwelijkscontract tussen Pouwlina en Tahsine bewaard gebleven. Het origineel was in het Turks. De kopie is in het Frans. Nadat het paar voor de plaatselijke imam was verschenen, werd het burgerlijk huwelijk gesloten op het Nederlandse Consulaat in Constantinopel op 20 juli 1922. Buitengewoon ambtenaar van de burgerlijke stand was Mr. Aloysius Marinus Kock, Consul der Nederlanden in Constantinopel. De finan-

ciële consequenties van het huwelijk waren geregeld door het huwelijkscontract dat was opgesteld en aangenomen op de kanselarij van het Consulaat der Nederlanden in Constantinopel op 13 juli 1922. Pouwlina had een rechtsgeleerde in Constantinopel geraadpleegd die haar adviseerde buiten gemeenschap van goederen te trouwen. In de Turkse wet staat namelijk dat de vrouw geheel heer en meester is over haar goederen, maar dan moeten die wel op haar naam staan. Het beste was als ze niet als woonachtig in Nederland werd aangemerkt. De aanstaanden werden als volgt omschreven: *"Hassan Tahsine Bey, in de leeftijd van 35 jaar, geboren in Kalkandelen, zonder beroep, woonachtig in Besiktas-Constantinopel, Jildiz sokak no. 26, ongehuwd, meerderjarige zoon van Mahnour hanoum, zonder beroep, woonachtig in Besiktas-Constantinopel, Jildiz sokak no. 26, weduwe van Feizoulah effendi... en Pouwlina Petronella Johanna Odilia van Bijlevelt, in de leeftijd van 52 jaar, geboren in Vleuten, zonder beroep, woonachtig in Péra-Constantinopel, hotel Tokatlian, weduwe van wijlen Djemal Bey, dochter van Simon Petrus Wilhelmus Henricus van Bijlevelt en Elisabeth Bernardina Le Brun, overleden echtelieden."* Bij het huwelijk waren vier getuigen aanwezig, Edgar Douglas Machray, 48 jaar, vertegenwoordiger, Gordon James Halse, 26 jaar, zonder beroep, Edouard Mathieu Jean Illich, 49 jaar, secretaris van een advocaat en Jacques Joseph Calderon, 38 jaar, handelaar, allen buitenlanders woonachtig in Constantinopel en vermoedelijk behorend tot de vriendenkring van Tahsine en Pouwlina. Bijlagen bij dit huwelijkscontract zijn de geboorteakte van Tahsine, een certificaat dat hij vrij was een huwelijk aan te gaan, de geboorteakte van Pouwlina en een certificaat dat het overlijden van Djemal bevestigde. Hierin staat letterlijk: *"Na onderzoek is gebleken en geconstateerd dat voornoemde Djemal Bey vergezeld van zijn vrouw op 28 oktober 1920 uit Europa in voornoemd hotel is aangekomen en tijdens zijn verblijf in kamer 38 van dit voornoemde hotel is Djemal Bey hier ongeveer een jaar geleden overleden en de voornoemde dame staat bekend als zijn vrouw en woont tot op vandaag in voornoemd hotel Tokatlian."* (Dus geen woord over een eventuele executie. Het lijkt mij ook onwaarschijnlijk dat die in het hotel zou hebben plaatsgevonden. Aannemelijker zou zijn dat hij dan was gearresteerd en na een kortstondig schijnproces in een kazerne voor het vuurpeloton zou zijn geplaatst. Het certificaat met zegel van de plaatselijke politie en de imam zegt evenwel dat hij in het hotel is overleden.) De laatste bijlage is een verklaring van de Nederlandse consul dat er geen beletselen zijn voor dit huwelijk.

GEVLUCHT

Deze huwelijksakte leert ons dat Tahsine ten tijde van zijn huwelijk geen hoge politiefunctaris meer was maar zonder beroep was. Was hij door de autoriteiten ontslagen? Hij woonde bij zijn moeder in een buitenwijk van Constantinopel. Gingen Pouwlina en hij bij zijn moeder inwonen? Ook het leeftijdsverschil tussen Pouwlina en Tahsine is opvallend. Later zal er een hardnekkige geruchtenstroom op gang komen dat Tahsine haar alleen om haar geld is getrouwd. Er valt nu een hiaat in de correspondentie. Op 8 februari 1922 stuurde Pouwlina een telegram naar haar rentmeester dat ze sinds 26 augustus geen nieuws meer had ontvangen. Blijkbaar kwam de post in het geheel niet meer door. Op 2 mei 1922 stuurde ze een telegram om te zeggen dat ze een bericht had ontvangen en op 4 september vroeg ze haar rentmeester om 2000 gulden. Pouwlina had blijkbaar moeite met haar geld rond te komen. In een brief van 22 oktober 1922 aan haar rentmeester waarbij ze hem bedankte voor het ontvangen van het gevraagde huishoudgeld schreef ze: *"Tot mijn groot genoegen denkt mijn echtgenoot Tahsine Bey zeer verstandig en is niet onredelijk eischend, maar in het hier onrustige gewoel bij willekeurige wetten is het kunstig door het*

leven te scharrelen en eene leiding en maatstaf ter regeling onzer uitgaven wordt door ons beiden met genoegen verwacht, voornamelijk daar men ons, zoals mij voorkomt wel wat overschat in inkomsten." Toen werd het opeens gevaarlijk voor Tahsine in Constantinopel te blijven. Atatürk had het hele land in zijn macht en verdreef de Engelsen uit Constantinopel. De laatste sultan ging vrijwillig in ballingschap. Tahsine werd gezien als landverrader omdat hij voor de Engelsen had gewerkt en werd door de Turkse autoriteiten ter dood veroordeeld. Hij vertelde later aan de vader van Antoon Jansen, dat om aan executie te ontkomen, hij met Pouwlina was gevlucht en een paar dagen zonder eten en drinken had gebivakkeerd in een veewagen. Van daaruit konden ze vluchten met een Engels oorlogsschip. Op 11 december 1922 stuurde Pouwlina een telegram: *"Zijn in Napels. Stuur 2000 gulden."* Dit telegram werd later gevolgd door een brief van 19 februari 1923: *"Op het oogenblik zijn wij vluchtelingen uit Constantinopel te Napels vertoevende (om Tahsine Beys leven te redden). [Met] Tahsine plan ik langzaam opwaarts te reizen en in 't voorjaar in Holland aan te komen omstreeks mei en dan Alenvelt te betrekken. Ge is zeker wel dienstig u hiervan te verwittigen met het oog op schoonmaak van het huis, verbouwen van groente voor ons gebruik, fruit ook te onzer beschikking. Nu is er voor mij een groot raadsel en wel dit: over hoeveel geld kan ik nu beschikken? Reizen is duur."* En met rode inkt schreef ze in de kantlijn: *"4132,14"* Een in die tijd fors bedrag! Of ze dit al uitgegeven had om zover te komen, of dat ze het nodig had om thuis te komen is niet geheel duidelijk. In april vroeg ze weer om 3000 gulden. Op 7 juli van dat jaar verzocht ze via haar rentmeester om via het Nederlandse consulaat in Italië zo snel mogelijk voor Tahsine een visum te krijgen. Op 1 augustus 1923 schreef Pouwlina: *"Wij zijn in Basel en hopen over enige dagen in Holland aan te komen."* In plaats van het voorjaar werd het dus het eind van de zomer dat ze in Vleuten aankwamen. Uit het voorgaande blijkt dat het doen en laten van Pouwlina en Djemal en de avonturen aan het begin van haar tweede huwelijk geheel zijn verweven met de politieke situatie van die tijd! Eenmaal thuis op Alenvelt leek de rust te zijn weergekeerd. Toch is dat niet helemaal het geval. Op 6 september stuurde ze een brief vanuit Alenvelt waarin ze verbolgen meldde, dat op haar biljet vermogensbelasting ze nog als de weduwe Djemal werd aangemerkt. Wisten ze in Nederland niet van

haar tweede huwelijk? Verder schreef ze haar notaris dat ze een begin wilde maken met haar testament. Vanwaar deze haast opeens? Vertrouwdde ze Tahsine niet helemaal? In oktober verzocht ze om een paspoort voor Tahsine. Gingen ze weer op reis? Blijkbaar wel want op 13 november waren ze in Hotel Krasnapolski in Amsterdam en verzochten de notaris 28 gulden te betalen aan de chauffeur. Ze namen daar vermoedelijk de trein want op 19 november 1923 berichtte Pouwlina dat ze gezond waren aangekomen in San Remo, een geliefd vakantieoord aan het Italiaanse Rivièra. Op 10 december van dat jaar vroeg ze uit San Remo haar notaris de auto niet weg te doen want Tahsine wilde in mei overkomen en de auto kon dan dienst doen. Uit een telegram van 11 december 1923 blijkt dat ze weer in Napels verbleven in hotel Santalucia. Blijkbaar bleven ze de hele winter weg. Op 22 april 1924 kwam er een telegram uit Parijs met het verzoek 2000 gulden op te sturen. Op 5 mei 1924 logeerden ze in hotel Des deux Mondes in Parijs en verzochten weer om geld. Pouwlina vroeg haar

notaris een huishoudster aan te nemen voor Alenvelt in plaats van een dienstmeisje. Ze meldde hem verder dat Tahsine nog naar Londen wilde omdat hij daar vrienden had. Of ze er nog heen zijn gegaan is niet bekend. Er zijn geen brieven uit Londen in het archief. Op 15 augustus was ze in ieder geval weer op Alenvelt en vroeg om de auto met chauffeur voor een toertje naar Friesland.

Pakte zij haar leven weer op zoals ze dat had achtergelaten voor ze naar Constantinopel ging? We zullen het lezen in deel 2 van dit artikel in het volgende nummer.

Noten

1. De citaten in dit artikel komen uit het familiearchief van de familie Van Bijlevelt dat wordt bewaard in het Utrechts Archief, tenzij anders vermeld.
2. In het blad van de Historische Vereniging jaargang 10 nr. 3 staat het artikel "Hinderstein" van de hand van de heren Gravendeel en Van der Poel. Zij beschrijven daarin uitgebreid de eigenaren en eigendommen van deze buitenplaats.
3. De genealogische gegevens zijn ontleend aan het voorwoord door mevrouw E.P. de Booij bij het familiearchief van de familie Van Bijlevelt, Het Utrechts Archief, met aanvullingen van Dhr. J. Schoonderwoerd
4. De correspondentie over het toneelscherm heb ik ontleend aan de collectie van mevrouw W.P.D.T.M. KagerHarbers, Hilversum.
5. Collectie de heer D. Schevers, Vleuten.
6. Archief gemeente Vleuten-De Meern, Kees Valkensteindossier.
7. Collectie mevrouw W.P.D.T.M. KagerHarbers, Hilversum.
8. Collectie de heer W. van Eijk, Vleuten.
9. Deze gegevens zijn ontleend aan een kopie van het vonnis no. 990-1951 van de Arrondissementsrechtbank te Utrecht in de zaak van Hassan Tahsine tegen de in Pouwlina's testament genoemde erfgenamen. Collectie de heer J.P. Jansen, Haarzuilens.

Bronnen

Het Utrechts Archief, Familiearchief van de familie Van Bijlevelt.
 Archief gemeente Vleuten-De Meern, Kees Valkensteindossier.
 Collectie mevrouw W.P.D.T.M. Kager-Harbers, Hilversum.
 Collectie de heer W. van Eijk, Vleuten.
 Collectie de heer J.P. Jansen, Haarzuilens.
 Collectie de heer D. Schevers, Vleuten.
 Otto Wittwaal, "Vleuten-De Meern, geschiedenis en historische bebouwing", Zeist 1994.
 Dr. D.W. Gravendeel en J.H. van der Poel, "Hinderstein", blad Historische Vereniging Vleuten, De Meern, Haarzuilens, jaargang 10, nummer 3.
 J.F.K. Kits-Nieuwenkamp, "Beknopte geschiedenis van de Ridderhofstad Den Ham te Vleuten", De Meern, 1976.
 "100 jaar Willibrordkerk Vleuten", een speciale uitgave van de Historische Vereniging Vleuten, De Meern, Haarzuilens in samenwerking met de Willibrordparochie, Vleuten, 1985.
 Colin Thubron, "Istanbul", Time Life boeken, 1978.

André Kraayenga, Mariëtta Jansen, "Marius Bauer, Reisismpressies uit India en de Oriënt", Hannema de Stuers Fundatie, Heino-Wijhe, 1991.

Han van Gessel, "Een enthousiaste kunstenaar in het exotische oosten", Volkskrant, 1995.

Caroline Mathieu (conservator), «Guide Musée d'Orsay», Parijs, 1986.

Gesprekken

Interviews door de heer K.B. Nanning in de jaren 1988-1990 met mevrouw E.P. de Booij, mevrouw M. Verder-Liesker en de heer K. Wieman.

Interviews door de schrijfster in de jaren 2001-2002 met de heer W. van Eijk, de heer A.J. Jansen, de heer J.A.M. Bijvoet, de heer en mevrouw A.M. Sprong-Versteeg en mevrouw W.P.D.T.M. Kager-Harbers

OPROEP:

Wie heeft er ter illustratie van deel 2 van dit artikel foto's beschikbaar met Hassan Tahsine erop of wie heeft er nog vitale informatie die in dit artikel niet mag ontbreken? Graag contact opnemen met de schrijfster Veronique Voorn tel: 030 - 6774054.